

ლიტერატურის თეორია და ისტორია

კავლე ინფორმაცია

ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა *

ჩრდილი შოთრე

გეორგ კაიოლი ქართული მწერლობისა
გვიანი ანგვიანი კოქა და ზეოღალიზმის დასაწყისი ხანა

(მე-4—7 საუკუნეებში)

თავი მეთხუთხე

საერო მხატვრული მწერლობა

ქართული მწერლობის სპეციფიური დარგის — ბიოგრაფიული ლიტერატურის განხილვის შემდეგ, გადავდივართ ქართული მხატვრული მწერლობის დანარჩენი დარგების განხილვაზე.

*

ქართული მწერლობის იმ პერიოდში, რომელიც აქ ჩვენი მიმოხილვის საგანს შეადგენს, მე-4—7 საუკუნეთა მანძილზე, ქართულს ენაზე არსებულ საერო მხატვრული ლიტერატურა.

თუ ბიოგრაფიული ჟანრის მწერლობა — თავისი ტრადიციებით უშუალოდ უკავშირდება საკუთრივ ქრისტიანულ მწერლობას, აქ არის მისი სათავეები და აქედან ვითარდება იგი, — ქართული საერო მხატვრული მწერლობა — თავისი სათავეებით — როგორც სწავლის დაკავშირებული იყო „წარმართული“ ხანის ქართული მწერლობისა და ზეპირ-სიტყვიერების ტრადიციებთან.

ამისი მაჩვენებელია ჯერ ერთი ის გარემოება, რომ ქართული მწერლობის იმ ძეგლებში, რომლებიც ქრისტიანობის ხანაში შეიქმნა, ჩვენ გვაქვს გადანაშთი „წარმართული“ ხანის საგმირო და მითოლოგიური ეპოსისა, რომელსაც, როგორც გამოიჩევა, ძველი ქართველი მგოსნები-რაფსოდები მოუთხრობდნენ. — ასეთ გადანაშთს წარმოადგენს კერძოდ ვარათრაგის (ვახტანგის) ეპოსი, რომლის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი. ასეთი გადანაშთები ჩვენ გვაქვს აგრეთვე ლეონტი მროველის თხზულებაში, რომელსაც ქვემოთ ვეხებით.

* გაგრძელება. (წერილი პირველი — მნათობი № 1. მეორე წერილის პირველი სამი თავი — მნათობი № 2).

რომ ქართული საერო მხატვრული ლიტერატურა ამ ეპოქისა განაგრძობდა ტრადიციებს წინა-ქრისტიანული „წარმართული“ ხანის მწერლობისა, ამის მიხედვებელია აგრეთვე ის უაღრესად საგულისხმო გარემოება, რომ ამ ეპოქაში, ადრეულ ქრისტიანულ ხანაში, როდესაც მებრძოლი ქრისტიანული ეკლესია ექვს-ქვემ აყენებდა და სდევნიდა ყოველსავე „არა-ქრისტიანულს“, ხოლო განსაკუთრებით გამძაფრებით ებრძოდა პირველ რიგში ირანულ მახდელიანობას, როგორც ქრისტიანობის ყველაზე საშიშს მეტოქეს საქართველოში, აი ამ დროს ჩვენ გვაქვს ფაქტები ქართული ლიტერატურის ურთიერთობისა ირანულ „არა-ქრისტიანულ“ ფაქტურ ლიტერატურასთან.

ამ ეპოქის ქართული მწერლობისათვის არ ყოფილა აგრეთვე უცხო ანტიური ელინური ლიტერატურის ტრადიციებიც.

აქ ჩვენ პირველ რიგში ამ მნიშვნელოვან ფაქტზე, ქართულ-ფაქტური და აგრეთვე ქართულ-ელინური ლიტერატურული ურთიერთობის საკითხებზე შევჩერდებით.

ა. ირანული ნაციონალური ეპოსი „უფალთა წიგნი“ (ხვატაჲ-ნამაკი)

ჩვენ უკვე მოხსენებული გვქონდა, რომ საშუალო-ირანული, ეგრეთწოდებული ფაქტური ლიტერატურა დიდი დიაპაზონის მწერლობას წარმოადგენდა და აქ ბრწყინვალე განვითარება მიიღო კერძოდ საერო მხატვრული ლიტერატურის დარგმა. ოქროს ხანა ფაქტური საერო მხატვრული მწერლობისა ეს არის მე-6 საუკუნე და მე-7 საუკუნის პირველი ნახევარი.

მთავარი ძეგლი ფაქტური მხატვრული მწერლობისა ეს იყო „უფალთა წიგნი“ (ხვატაჲ-ნამაკი), — ირანის მითოლოგიური, საგმირო და საისტორიო ეპოსის დიდი კრებული, რომელშიაც გაერთიანებული იყო ირანის ნაციონალური თქმულებანი. „უფალთა წიგნი“, როგორც ცნობილია, არის პროტოტიპი დიდი ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“-სი. (ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“ სხვას არას წარმოადგენს გარდა იმისა, რომ იგი შეიცავს ფაქტური ეპოქიდან მომდინარე „უფალთა წიგნი“-ს ახალს რედაქციას, „უფალთა წიგნის“ გადამუშავებას ლექსად ახალ-სპარსულ ენაზე, ზოგიერთის ცვლილებებით და დამატებებით).

ფაქტური მწერლობის ეს განთქმული კრებული „ხვატაჲ-ნამაკი“ შედგენილ იქმნა თავდაპირველად მე-6 საუკუნის ნახევარში, ირანის მეფის ხოსრო-ანუშირვანის დროს (531 — 579 წ.). კრებულში შევიდა ძველი ირანული რაფსოდებისა და ეპიურ-ისტორიულ ამბავთა მთქმელების მიერ შემონახული ირანის ნაციონალური თქმულებანი. დაწყებული მითიური ხანიდან ვიდრე ხოსრო-ანუშირვანის დრომდე.

კრებული „ხვატაჲ-ნამაკი“ (ისევე როგორც ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“) სამ ძირითად ციკლად იყოფოდა: პირველი ციკლი — მითიური ეპოსი: მეორე ციკლი — საგმირო ეპოსი (— ფირდონიდან — ვაჰამანამდე); მესამე ციკლი — ისტორიულ-ეპიური თხრობა (— ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქიდან დაწყებული).

ხოსრო-ანუშირვანის შემდეგ კრებული შევსებულ იქმნა უკანასკნელი სასანიანთა მეფის დროს. მე-7 საუკუნის პირველ ნახევარში.

ქართულს ენაზე, მე-6 — 7 საუკუნეთა მანძილზე ფაჰლავური ენიდან გადმოულიათ ძირითადი, მხატვრულის მხრით ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი „ხვატაჲ-ნამაკის“ კრებულისა, სახელდობრ მეორე ციკლი, საკუთრივ საგმირო ეპოსი (ციკლი ფრიდონიდან — ვაჰამანამდე) ¹.

«უფალთა წიგნი»-ს ამ ძველ-ქართულ ვერსიას ქართულად ჰრქმევია: «ცხოვრება სპარსთა».

აღსანიშნავია, რომ „ცხოვრება სპარსთა“-ის ქართული ტექსტი, როგორც ირკვევა, შეიცავდა არა მხოლოდ პროზაულ მოთხრობას, როგორც ეს ფაჰლავურ დედანში იყო, არამედ იგი ნაწილობრივ ლექსადაც იყო დამუშავებული. „ცხოვრება სპარსთა“-ის ექსცერპტებში, რომელიც დაუცავს ძველ-ქართულ ავტორს ლეონტი მროველს, შერჩენილა ტექსტი, დაწერილი რითმიანი ლექსით — „დაბალი შაირის“ მეტრით. აქ მე-6 — 7 საუკუნის ამ ნაწყვეტში უკვე მოცემულია უმეტესკლებოდ იგივე სალექსო ფორმა „დაბალი შაირისა“, რაც ბევრად უფრო გვიან, მე-12 — 13 საუკუნეთა საზღვარზე გამოიყენა შოთა რუსთაველმა.

მოგვყავს აქ, როგორც უძველესი ნიმუში ქართული ლექსისა, ციტატა „ცხოვრება სპარსთა“-იდან, რომელიც ეხება ირანული ეპოსის გმირს აფრიდონს, და რომლის შესახებ ეპოსში ნათქვამია:

„რომელმან შემკრა ჯაჰვითა ბევრახფი გველთა უფალი და „დაბა მთახა რამხ ზედა, რომელ არს კაცთ-შეუვალი“ ².

ამ ციტატას ლექსით, ამოღებულს „ცხოვრება სპარსთა“-ის ძველ-ქართული ვერსიიდან, ლეონტი მროველი ურთავს შენიშვნას: „ესევეითარი წერილი არს ცხოვრებასა სპარსთას“.

„უფალთა წიგნი“-ს ეს ძველი ქართული ვერსია „ცხოვრება სპარსთა“ დიდის პოპულარობით სარგებლობდა ძველ-ქართულ მწერლობაში და იგი გავრცელებულ საკითხავ წიგნად დარჩენილა თვით მე-12 საუკუნემდე.

ქართველი მწერალი ლეონტი მროველი (8 ს.) სარგებლობს „უფალთა წიგნი“-ს ამ ძველი ქართული ვერსიით თავისი ისტორიულ-ეპიური თხზულების ერთი კარის დამუშავების დროს.

ქართველი პოეტი შავთელი, ავტორი „აბდულ-მესიანისა“ (მე-12 საუკუნის 20-იანი წლები), რომლის პოემაშიაც გვაქვს ირანული ეპოსის გამოძახილი, აგრეთვე იცნობს ირანულ ეპოსს არა ფირდოუსის შაჰ-ნამედან, არამედ იმავე „უფალთა წიგნი“-ს ძველი ქართული ვერსიიდან ³.

¹) რომ ტექსტი უშუალოდ ფაჰლავრიდან იყო გადმოღებული, ამას ადასტურებს ონომასტიკონი.

²) რამას მთა ეწოდება მთას, რომელზედაც, ეპოსის თანახმად, მოგაქვეულ იქმნა ბევრახფი.

³) გმირი უთრუთ, მოხსენებული შავთელის პოემაში, უცნობია ფირდოუსის შაჰ-ნამეს ტექსტით.

მხოლოდ უფრო გვიან, მე-12 საუკუნეში, 1125 წლის შემდეგ (1125 — 1196 წლებს შორის) ქართულად ითარგმნება ფირდოუსის შაჰ-ნამე და იგი იქერს „უფალთა წიგნი“-ს ძველი ქართული ვერსიის ადგილს¹.

დასასრულ დაგვიჩენია აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ ქართული მწერლობის ამ არქაულ ეპოქაში, ქართულად გადმოუღლიათ არა მხოლოდ „უფალთა წიგნი“-ს მეორე ძირითადი ციკლი—საგმირო ეპოსი (თქმულებანი ფერიდუნიდან—ვაჰაშანამდე), არამედ მას შემდეგ უთარგმნიათ აგრეთვე ზოგიერთი ნაწილი უფალთა წიგნის მესამე ციკლისაც, ე. ი. ისტორიული თხრობისა, — ასე თხრობა ურმიზდისა და ვაჰრამ-ჩუბინის შესახებ, — რომლის ექსცერპტი დაცულია ჯუანშერის ძველ-ქართულ ქრონიკაში.

ეს უკანასკნელი ნაწყვეტი თარგმნილია „უფალთა წიგნი“-ს იმ ნაწილიდან, რომელიც დამუშავებულ იქმნა სასანიანთა უკანასკნელი მეფის იეზიდ-გერდის დროს, მე-7 საუკუნის პირველ ნახევარში.

ბ. ალემსანდრიანი.

ქართული ლიტერატურისათვის ამ ეპოქაში, როგორც აღვნიშნავდით, არ ყოფილა აგრეთვე უცხო ანტიური ელინური ლიტერატურის ტრადიციები.

ამისი მაჩვენებელია ის გარემოება, რომ ამ ეპოქაში ქართულს ენაზე უთარგმნიათ ცნობილი ანტიური რომანი ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ „ალექსანდრიანი“, კალისტენის (არისტოტელის ძმის-წულის) სახელით წარწერილი.

ამ რომანს გაეღენა მოუხდენია უძველეს ქართულ საისტორიო თხზულებებზე, რომლებიც მოგვითხრობენ ალექსანდრე მაკედონელის დაშქრობის შესახებ კავკასიაში.

აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ თუმცა ქართულს ენაზე ამ ხანაში ჯერ კიდევ არ მოიპოვებოდა ჰომიროსის ეპოსიდან მომდინარე ტექსტები (— ცნობა ჰომიროსის ეპოსის ქართული ვერსიის შესახებ უფრო გვიანი დროიდან მოღწეულა, რის შესახებაც ქვემოთ გვაქვს საუბარი —), მაგრამ ინტერესი ჰომიროსის პოემებისადმი ქართულს მწერლობაში, როგორც ირკვევა, უძველესი დროიდანვე არსებულა.

მე-6 — 7 საუკუნის ქართულს თარგმნილს ტექსტში — ბიოგრაფია პროკოპისი — ჩვენ გვხვდება ციტატი ჰომიროსიდან, რომელიც მე-6 — 7 საუკუნის ქართველ მწერალს ლექსად გადმოუღლია (ეგრეთწოდებული „ბისტრიკაური“ საზომით).

ინტერესს ჰომიროსისადმი ძველ-ქართულ მწერლობაში ადასტურებს ძველი ქართული „სასწავლო წიგნი“, რომელიც შედგენილია ქართულად ბერძნული მასალების საფუძველზე (ძირითადში ეპიფანე კვაპრელის ტექსტის მიხედვით) მე-8 საუკუნის დასაწყისში (716 — 717 წლის ახლო). ქართველ ავტორს საკვიროდ დაუნახავს შეეტანა ამ „სასწავლო წიგნი“ უწყება ჰომიროსის

¹) „უფალთა წიგნის“ ძველ-ქართულ თარგმანს და მასთან დაკავშირებულ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებს დაწვრილებით ვხვებით სპეციალურ მონოგრაფიაში: „ირანული ეპოსის ძეგლები «ხვატამ-ნამაკი» და «შაჰ-ნამე» ძველ-ქართულ მწერლობაში“.

ილიადისა და ოდისეის შესახებაც. ეს უწყება ჰომიროსზე ამოღებულია დიონისი თრაკიელის ცნობილი თხუზულებიდან *τὴν γὰρ ἔγραψε μὴ ἀπὸ τῆς ἱστορίας*.

ქართული მხატვრული მწერლობა ამ ეპოქისა, გარდა იმისა რომ იგი აბლო ურთიერთობაში იყო ამ ეპოქის ირანულ (ფაჰლავურ) მწერლობასთან, და რომლისთვისაც არც ანტიური ელინური მწერლობის ტრადიციები ყოფილა უცხო, ამავე დროს — როგორც ეს მოსალოდნელი იყო — ურთიერთობაში ყოფილა აბლო აღმოსავლეთის მეზობელი ხალხების — სირიელებისა და სომხების მწერლობასთანაც. ამისი მაჩვენებელია იულიანეს რომანის შესახები ცნობები, და ფიზიოლოგოსის ძველ-ქართული ვერსია.

ბ. იულიანეს რომანი.

იულიანეს რომანის სახელწოდებით ცნობილია ისტორიული რომანი რომის იმპერატორთა იულიანე განდგომილისა და იობიანეს (იეზიმიანოსის) შესახებ.

ეს რომანი პირვანდელის სახით უფრო ვრცელი მოცულობის ყოფილა, მის პირველ ნაწილში საუბარი ყოფილა კონსტანტინე დიდისა და მისი შვილების შესახებ, მაგრამ რომანის ეს პირველი კარები არ მოღწეულა და გადარჩენილი ნაწილი იულიანე განდგომილსა და იობიანეს ეხება. რომანი ისახავს მიზნად წარმართი იმპერატორის იულიანე განდგომილისათვის შარავანდელის მოხსნას, და მისი მემკვიდრის ქრისტიანი იმპერატორის იობიანეს პიროვნების განდიდებას.

იულიანეს რომანი თავდაპირველად ბერძნულ ენაზე ყოფილა შედგენილი. მე-6 საუკუნის დასაწყისში (502—532 წელს შორის) იგი გადაუკეთებია და გადაუმუშავებია სირიულ ენაზე უცნობს ავტორს. რომანი, სირიული ვერსიის სახით მოღწეული, ინტერესს წარმოადგენს ლიტერატურულის მხრით, მხატვრულად არის დამუშავებული, და იძლევა ანტიური ეპოქის დასასრულისა და ადრეული საშუალო-საუკუნეების ყოფა-ცხოვრების სურათებს.

იულიანეს რომანის სირიული ვერსია, როგორც ირკვევა, ქართულად უთარგმნიათ ადრეულ საშუალო-საუკუნეებში და იგი დიდის პოპულარობით სარგებლობდა ძველ-ქართულ ლიტერატურაში.

ასე, ამ რომანით ფართოდ სარგებლობს უჯარმოელი, ავტორი „ვახტანგ გორგასარის ჰამბავისა“ (მე-9 საუკუნე), და აგრეთვე თამარ მეფის ცნობილი ისტორიკოსი ბასილი (მე-13 საუკ. პირველი ნახევარი). რომანს პოპულარობა არ დაუკარგავს თვით გვიან ხანამდე. მე-17 — 18 საუკუნემდე. ასე, მე-17 — 18 საუკუნის ქართული პოეტი არჩილი (1647 — 1713 წ.) თავის ერთ პოემაში ემყარება იულიანეს ამ ძველ რომანს და მისი მიხედვით აგვიწერს იულიანე განდგომილისა და იობიანეს (იეზიმიანოსის) თავადასავალს.

გ. ფიზიოლოგოსი.

დიდაქტიური ეპოსის ძველი, რომელიც მსოფლიო ლიტერატურაში „ფიზიოლოგოსი“-ს სახელით არის ცნობილი, და რომლის ძველ-ქართულ

ვერსიას ეწოდება „ს ა ხ ი ს ა ს ი ტ ყ უ ა მ ხ ე ც თ ა თ ჳ ს“, შეიცავს ელემენტებს ცხოველთა ეპოსიდან. აქ აწერილია სხვადასხვა ცხოველთა (და აგრეთვე ნაწილობრივ მცენარეთა და ქვათა) თვისებანი და ზნენი.

ქართული ვერსია ფიზიოლოგოსისა 34 თავისაგან შესდგება. აქ წერმოდგენილია მოთხრობა როგორც რეალურ ცხოველებზე (— ლომი, ვარხვი, ბუ, ორბი, კანჯარი, გველი, ჯინქველი, მარტორქა და სხვ.), ისე მითიურ არსებათა შესახებაც (ზღვის-ქალნი, ე. ი. სირინოზნი, ვირკურონი, ფენიქსი). თვითეული მოთხრობა ამა თუ იმ ცხოველის, მცენარისა და ქვის თვისების შესახებ სრულდება დიდაქტიური ხასიათის სწავლით.

ფიზიოლოგოსის ლიტერატურული ისტორია მოკლედ შემდეგია.

ფიზიოლოგოსი თავდაპირველად ბერძნულად ჩამოყალიბდა გვიან ანტიურ ხანაში. ბერძნულიდან ეს ძველი უთარგმნიათ ან გადმოუკეთებიათ მთელ რიგ ენებზე. კერძოდ იგი უთარგმნიათ სომხურად მე-5 — 7 საუკ. ფარგლებში.

ქართული ვერსია ფიზიოლოგოსისა, როგორც ირკვევა ტექსტის ფილოლოგიური ანალიზიდან, — დამოკიდებულია სომხური ვერსიიდან.

ქართულ ვერსია დროის მიხედვითაც ბევრით არაა დაშორებული სომხურს. ქართული ვერსია ფიზიოლოგოსისა წარმოშობილია იმავე მე-5 — 7 საუკუნეთა ფარგლებში (რაც დასტურდება იმის მიხედვით, რომ აქ იხმარება ამ ეპოქაში მიღებული ძველ-ქართული წარმართული საკალენდარო ტერმინოლოგია).

„ფიზიოლოგოსი“ — არსებულის სახით სასულიერო-ქრისტიანული მწერლობის დარგს ეკუთვნის. და არა საერო მხატვრულ მწერლობას, ჩვენ აქ შეეჩერდით მასზე იმდენად, რამდენადაც ცხოველთა ეპოსის ელემენტები მას ერთგვარად აკავშირებს საერო მხატვრული მწერლობის ტრადიციასთან. ხოლო დიდაქტიური სწავლა, რომელიც თან ახლავს ფიზიოლოგოსის ყოველ ცალკე მოთხრობას, ამ თხზულებას ტიპიურ სასულიერო-ქრისტიანულ მწერლობის ნაწარმოებად ზღის.

ჰველ-ჰართული სალექსო მეტრები.

რითმა ჰველ-ჰართულ კოეფიკაში.

გგოსანი-რაფსოდი ბისტიკა.

მე-4 — 7 საუკუნეებში ქართულს ენაზე განვითარება მიუღია პოეზიის დარგს, რაც დასტურდება სალექსო მეტრების არსებობით ამ ხანაში.

მე-4—7 საუკუნეთა ძველებში ჩვენ შემდეგი სამი სალექსო ზომა გვხვდება:

1. „დაბალი შაირი“ — თექვსმეტმარცვლოვანი ლექსი, ქართული ეპოსის კლასიკური მეტრი. როგორც მოხსენებული გვექონდა, „უფალთა წიგნი“-ს ძველი ქართული ვერსია, ნაწილობრივ ლექსად ყოფილა გადაღებული, და ექსცეპტულად გადარჩენილს ერთს ფრაგმენტში ჩვენ გვხვდება ტექსტი, დაწერილი რითმიანი ლექსით, „დაბალი შაირის“ მეტრით.

2. „ბისტიკაური“ — ოცმარცვლოვანი ლექსი (ოთხ-მუხლი ხუთეული). ამ მეტრით შესრულებულია ციტატი ჰომიროსიდან პროკოპის მარტილობის ძველ-ქართულ ვერსიაში (6 — 7 საუკ.).

3. „იამბიკონი“ — თორმეტმარცვლოვანი ლექსი. ეს საზომი ჩვენ გვხვდება მე-6 — 7 საუკუნის ერთ ტექსტში („ლაკონიკის დემოდესის პირველი იგავი“) ¹.

ამ მეტრთა შორის — პირველი მეტრი „დაბალი შაირი“ სჩანს ხალხური პოეზიიდან არის შეთვისებული ლიტერატურაში: „დაბალი შაირი“ ეს არის ერთ-ერთი ძირითადი სალექსო წყობა ქართული ხალხური პოეზიისა.

დაბალი შაირის მეტრი მტკიცედ დამკვიდრდა ლიტერატურაში. უფრო გვიან ამ მეტრის უბრუნებელი ნიმუშები მოგვცა შოთა რუსთაველმა „ვეფხისტყაოსანში“. მას შემდეგ ვიდრე დღევანდლამდე ეს საზომი რჩება ქართული პოეზიის ერთ-ერთ ძირითად მეტრად.

მეორე მეტრი — ბისტაკაური — აგრეთვე ორიგინალური ქართული წარმოშობისადაც სჩანს: იგი ემყარება ქართულს პროზოდიაში ბუნებითად მოცემულს წყობას. ეს მეტრიც აგრეთვე საბოლოოდ შეითვისა ქართულმა პოეზიამ, და „ბისტაკაური“ მეტრი — როგორც წმინდა სახით (ოცმარცვლოვანი ლექსი), ისე მისი სახესხვაობანი — ათ-მარცვლოვანი და ხუთ-მარცვლოვანი მეტრები (რომლებიც წმინდა ბისტაკაური ტაქტის ორად და ოთხად დანაწევრებას წარმოადგენს) — ერთი გავრცელებულ საზომთაგანია ქართულს პოეზიაში, როგორც საშუალ-საუკუნეებში, ისე შემდეგაც. კერძოდ თანამედროვე პოეზიაში ბისტაკაურის სახეობა — ათ-მარცვლოვანი ლექსი — ყველაზე ხშირად ხმარებულ მეტრს წარმოადგენს.

მესამე მეტრი, დადასტურებული ამ ეპოქაში — იამბიკონი — როგორც ირკვევა ბერძნულის გავლენით არის შექმნილი. ქართული „იამბიკონი“ წარმოადგენს ბერძნული იამბიკური ტრიმეტრის გადმოღებას ქართულ პროზოდიასთან შეფარდებით. ეს მეტრი გავრცელებით სარგებლობდა საშუალ-საუკუნეებში, იგი წარმოადგენდა ძველი ქართული ჰიმნოგრაფიის კლასიკურ მეტრს. ახალ-ქართულ პოეზიაში აღარ იხმარება.

აქ საჭიროა შევეხოთ აგრეთვე რითმის წარმოშობის საკითხს ქართულს პოეზიაში.

წინასწარ ერთი შენიშვნა.

როდესაც ჩვენ ქვემოთ ვიხილავთ რითმის საკითხს, მხედველობაში გვაქვს არა პრიმიტიული რითმა, რომელსაც შემთხვევითი ხასიათი აქვს, და სპორადიულად თავს იჩენს ხოლმე ყველგან, არამედ მხედველობაში გვაქვს რითმა, აყვანილი პოეტური ორგანიზაციის სიმალლემდე, რითმა, როგორც ორგანიზებული ელემენტი წყობილი სიტყვისა.

რითმა ამგვარის გაგებით, როგორც გარკვეული პოეტური ფუნქციის მატარებელი ელემენტი სალექსო სტრიქონისა, დასავლეთის ძველმა ანტიურმა ელინურმა და რომაულმა პოეზიამ არ იცის. რითმა დასავლეთში ჩნდება მხოლოდ გვიანი დროის ლათინურს ლექსში. ხოლო ევროპის ხალხთა პოეზიაში რითმა საბოლოოდ მკვიდრდება აღმოსავლური — არაბული — პოეზიის ზეგავ-

¹) ქართულია მე-6 — 7 საუკუნის ძეგლში — მოციქულთა ეპისტოლეთა წიგნის სამეცნიერო გამოცემის კომენტარიებში.

ლენით, ესპანეთის არაბთა მეშვეობით. ევროპის ხალხთა პოეზია დავალებულია აღმოსავლეთიდან ბევრის მხრით, და კერძოდ ამ მხრივაც, აღმოსავლეთიდან მომდინარე მხატვრულად სრულყოფილი პოეტური ფორმის ათვისებით.

როგორი წარმოშობისაა რითმა ქართულს პოეზიაში.

ახლო აღმოსავლეთის ხალხთა შორის, რომელთაც საშუალ-საუკუნეებში დიდი მასშტაბის საერო მხატვრული ლიტერატურა ჰქონდათ, — ირანელებს, არაბებსა და ქართველებს, — სამივე ამ ხალხთა პოეზიაში მიღებულია რითმა.

არაბულ პოეზიაში რითმა ჩვენ გვხვდება უძველესი დროიდანვე. რითმიანი ლექსი უკვე საცესებით ჩამოყალიბებული კლასიკური ფორმით არის მოცემული იმ უძველეს არაბულ ლექსებში, რომლებიც მე-6 — 7 საუკუნეებიდან მომდინარეობენ, თავდაპირველად ზეპირი სახით ვრცელდებოდნენ, და შემდეგ იქმნენ ჩაწერილი და შეკრებილი „მოალაკათ“-ის კრებულის სახით. რითმა იმდენად ბუნებრივი ელემენტია არაბული მხატვრული სიტყვისა, რომ რითმა მიღებულია როგორც ლექსში, ისე პროზაშიც. არსებობდა ფორმა რითმიანი პროზისა („საჯ“); არსებობდა აგრეთვე გარდამავალი ფორმა რითმიან ლექსსა და რითმიან პროზას შორის („რაჯაზ“). კერძოდ მუჰამედის ყურანი ძირითადად რითმიანი პროზის ტექსტს შეიცავს.

რაც შეეხება ირანულს პოეზიას, — თუ რა დროიდან შემოდის აქ რითმა, გამოკვლეული არაა. ირანულ პოეზიაში, რომელიც ისლამის დამკვიდრების შემდეგ აღორძინდა ახალ-ირანულ ენაზე მე-9—10 საუკუნიდან მოკიდებული, — რითმა მიუცილებელი ელემენტია ლექსისა. რითმის წარმოშობის შესახებ ირანულ პოეზიაში ორგვარი შეხედულება არსებობს. ერთი შეხედულების თანახმად რითმა ირანულ პოეზიაში შეთვისებული უნდა იყოს არაბული პოეზიის ზეგავლენით. მეორე შეხედულების თანახმად, რითმა უნდა არსებულიყო ირანულს პოეზიაში არაბების უწინარეს ხანაშიაც, ადრინდელს ირანულს ფაჰლავრ ლიტერატურაში, საშუალ-საუკუნეთა დასაწყის პერიოდში. მაგრამ ეს მეორე შეხედულება — რითმის არსებობის შესახებ ფაჰლავრ პოეზიაში — მხოლოდ ჰიპოთეტიურ მოსაზრებებს ემყარება, რადგან ფაჰლავრი ლიტერატურა დაიღუპა და ფაჰლავრი პოეზიის ძეგლები ჩვენ დრომდე არ გადარჩენილა. უძველესი ჩვენ დრომდე შენახული რითმიანი ლექსის ნიმუშები ირანულ ენაზე, ეს არის ახალ-ირანული პოეზიის ძეგლები მე-9—10 საუკუნისა.

რითმის არსებობის შესახებ ადრინდელი ხანის ირანულს ფაჰლავრ ლიტერატურაში შენახულა შემდეგი პოეტური ლეგენდა, რომელიც დაუცავს დოვლეთ-შაჰს. ამ ლეგენდის თანახმად, ირანის ძველი ეპოსის პოპულარული გმირი ბაჰრამ-გური (420—438 წ.) და მზეთუნახავი დილარამ-ჩანგი შეყვარებულნი იყვნენ, მათი გულები ერთი ტაქტით სცემდა, და ამის გამო მათი სატრფიალო საუბარი გამოისახებოდაო რითმიანი ლექსით; ყოველ კითხვაზე ყოველი პასუხი სრულდებოდაო შეწყობილი ხმაურით, ეხოს მსგავსად, რაც მათი გულების შეწყობილი ხმაურის გამოძახილი იყო.

ქართულს ლიტერატურაში რითმიანი ლექსის უძველესი ნიმუში ჩვენ გვხვდება უკვე ადრეულ საშუალ-საუკუნეებში, მე-6 — 7 საუკუნეთა მიჯნაზე,

სახელდობრ „დაბალი შაირი“-ს ზემოთმოხსენებულ ფრაგმენტში, ამ-რიგად რითმიანი ლექსი თითქმის ერთდროულად არის დადასტურებული ქართულსა და არაბულში.

ორიგინალური წარმოშობისაა რითმა ქართულს პოეზიაში, თუ შეთვისებული?

თუ აქ გავლენას დავუშვებდით, ყოველ შემთხვევაში გავლენა არაბული-სა — ცხადია გამორიცხულია. ურთიერთობა არაბულ მსოფლიოსთან უფრო გვიან იწყება. არაბეთი ამ-დროს წარმოადგენდა ერთგვარს terra incognita-ს, არაბები ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არაბისტანის ნახევარ-კუნძულზე მკვიდრობდნენ იზოლირებულ მდგომარეობაში, და ჯერ არ დაწყებულიყო არაბთა ძლევამოსილი გავრცელება ახლო-აღმოსავლეთში. არაბთა ტალღამ საქართველომდე უფრო გვიან მოაღწია.

ამ-რიგად, თუ აქ გავლენას ჰქონდა ადგილი, ეს შესაძლოა ყოფილიყო გავლენა ფაქლური ლიტერატურისა, თუკი, რასაკვირველია, ფაქლურ პოეზიაში მართლაც იხმარებოდა ამ დროისათვის რითმა, რაც ჯერ კიდევ დადასტურებული არაა.

მაგრამ თუნდაც ფაქლურ პოეზიაში ამ დროისათვის მართლაც ყოფილიყო ხმარებაში რითმა, ეს ცხადია ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ რითმა ქართულმა პოეზიამ ფაქლურიდან შეითვისა. სრულიად უდავოა, მაგალითად, ის გარემოება, რომ არაბულ პოეზიაში რითმა წარმოიშვა და ორგანიზებული სახე მიიღო დამოუკიდებლად ფაქლურისა და ქართულისაგან. ასევე რასაკვირველია ფაქლურსა და ქართულშიაც რითმა შესაძლოა გაჩენილიყო ერთიმეორისაგან დამოუკიდებლად.

საფუძველი რითმის გაჩენისა სამსავე ლიტერატურაში — ირანულში (ფაქლურში), ქართულში და არაბულში — ყველა ნიშნებით ამ ხალხთა ფოლკლორულ პოეზიაში უნდა ვეძიოთ, რომელსაც ადრევე მოუღწევია განვითარების მაღალ დონემდე.

კერძოდ აღსანიშნავია, რომ ქართულს ხალხურ პოეზიაში რითმას ძველი სათავეები უჩანს, რითმა შეადგენს ხალხური ლექსის ორგანიულ ელემენტს. ქართულს ხალხურ პოეზიაში ურითმო ლექსი მხოლოდ იშვიათი გამონაკლისის სახით თუ გვხვდება. უძველესი ფოლკლორული ეპიური ფრაგმენტები, როგორც მაგალითად ამირან-პრომეთეს ეპოსის პირველადი ფენა, არქაულობით აღბეჭდილი, რამდენიმე უძველესი რითმიანი ლექსის გადანაშთს შეიცავს. რითმა გვხვდება ვარათაგნი-ვახტანგის ეპოსის ფრაგმენტშიაც. რითმა მიღებულია აგრეთვე უძველეს ქართულს მითოლოგიურ და მაგიურ ხალხურ ლექსებში.

ამის მიხედვით საფიქრებელი ხდება, რომ რითმა წარმოადგენს ქართული წყობილი სიტყვის ბუნებრივი განვითარების ნაყოფს. ქართული სილაბიური ლექსი, ნელი ტალღისებური მახვილით. სჩანს ადრევე დაყრდნობია რითმას, როგორც სალექსო სტრიქონის შემკვრელსა და ჰედის მიმცემს ელემენტს. ქართულ ხალხურ ლექსს სჩანს ადრევე აუთვისებია რითმა, როგორც პოეტური მეტყველების ბუნებითად მოცემული საწყისი, ხოლო ხალხური პოეზიიდან იცა შემდეგ გადასულა ლიტერატურაში.

თუ რითმის საკითხი ძველ-ქართულ პოეზიაში მაინც ჯერ კიდევ საბოლოოდ გარკვეულად არ შეიძლება ჩაითვალოს, ყოველ შემთხვევაში ის კი უდავოა, რომ მთელი რიგი მეტრები ქართულმა ლიტერატურამ ხალხური პოეზიიდან შეითვისა. როგორც აღვნიშნავდით, ხალხური პოეზიიდან მომდინარეობს ძველი ქართული ლიტერატურის კლასიკური მეტრი „დაბალი შაირი“, და აგრეთვე „მაღალი შაირი“, რომელთა ხმარება ფოლკლორის უძველეს ნიმუშებშია დადასტურებული და რომლებიც ქართული ხალხური პოეზიის ძირითად მეტრულ წყობას წარმოადგენენ.

ეს ორი საზომი, რომელიც ხალხური პოეზიიდან არის შესული ლიტერატურაში, ანონიმურია. რაც შეეხება ძველი ქართული პოეზიის სხვა საზომებსა და სტროფულ წყობას, მათ ჩვეულებრივ მიემართება ხოლმე ამა-თუ-იმ პოეტისა თუ მგოსან-რაფსოდის სახელი.

საზომთა ეს სახელები განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს ლიტერატურის ისტორიისათვის, რადგან მათ ზოგჯერ შემოუნახავთ ჩვენება უძველეს პოეტთა შესახებ.

აქ ჩვენ შევჩერდებით საზომზე, რომელსაც ეწოდება „ბისტაკაური“. „ბისტაკაური“, როგორც მოხსენებული გვექონდა, ეწოდება ოც-მარცვლოვან ლექსს (ოთხ-მუხლი ხუთეული). იგი ერთი არქაულ საზომთაგანია ქართულს ლიტერატურაში. ეს საზომი — როგორც აღვნიშნეთ — ჩვენ გვხვდება უკვე მე-6 — 7 საუკუნის ტექსტში: ამ საზომით არის შესრულებული ფრაგმენტი ჰომიროსიდან, დაცული პროკოპის ბიოგრაფიის ძველ-ქართულ ვერსიაში, რომელიც მე-6 — 7 საუკუნეებს ეკუთვნის.

სახელწოდება საზომისა „ბისტაკაური“ ნიშნავს ბისტაკას შემოღებულს, ისევე როგორც სხვა ანალოგიური სახელი „ძაგნაკორული“ ნიშნავს პოეტ ძაგნაკორელის შემოღებულს, ან-და „ჩახრუხაული“ აღნიშნავს პოეტ ჩახრუხას (ჩახრუხაისძის) შემოღებულს.

როდის სცხოვრობდა პოეტი ბისტაკა, — ამის შესახებ გარკვეული ცნობები არ მოღწეულა. დაცულია მხოლოდ ნაგვიანევი ლიტერატურული გამოცემა, რომლის მიხედვითაც ირკვევა, რომ ბისტაკა ძველი დროის მოარული ხალხური მგოსანი-რაფსოდი ყოფილა. სალიტერატურო გადმოცემაში აღნიშნულია, რომ ბისტაკა არ იყო „დიდი გვარისა“, არამედ ხალხის წრიდან, მდბაღალი ფენებიდან იყო გამოსული. ბისტაკას ლექსებს დიდი პოპულარობა ჰქონია მოპოვებული ხალხში და შემდეგ, გვიან ხანაშიაც, ბისტაკას ლექსებს მოარული სახალხო რაფსოდები სტირისა და ჭიანურზე ამღერებდნენ.

ბისტაკა სწანს ეკუთვნოდა იმ ძველ-ქართულ რაფსოდ-მგოსანთა რიცხვს, რომელთა შესახებ მოგვითხრობენ ლეონტი მროველი, მოსე ხორენელი და გრიგოლ მაგისტროსი, როდესაც ისინი ძველი იბერიის ხალხურ პოეზიასა და ეპიურ ამბავთა მთქმელებს ეხებიან.

დასასრულ დაგვჩენია აღვნიშნოთ, რომ სახელწოდება ამ ძველი მგოსან-რაფსოდისა „ბისტაკა“ წარმოადგენს არა საკუთარ სახელს, არამედ ზედ-წო-

დებას; „ბისტი-კა“ — „ბისტი-ანი“ ნიშნავს ბრმას. ბისტიკა, როგორც ირკვევა, ბრმა ყოფილა, და ამის გამო დარქმევიდა მას ეს სახელი.

ამ-რიგად ბისტიკა — ეს ბრმა რაფსოდის ძველი ქართული პოეზიისა — უნებ-ლიეთ გვაგონებს პოეზიის დიდი პატრიარქის ბრმა რაფსოდის ჰომიროსის სახეს.

თავი მესამე

ჰიმნოგრაფია

საერო მხატვრული ლიტერატურის პარალელურად ძველ ქართულ მწერ-ლობაში ჩვენ გვაქვს მხატვრული მწერლობის ერთი სპეციფიური დარგი — ჰ ი მ ნ ო გ რ ა ფ ი ა, რომელიც ქრისტიანულ კულტთან იყო დაკავშირებული.

ჰიმნოგრაფიული ძეგლები წარმოადგენს პოეტურ საგალობლებს ქრისტიანული ელფერით. აქ მოცემულია პოეტურ ფორმაში — ლოცვა-ფსალმუნთა, ქება (ოდა) ქრისტიან მოღვაწეთა, ან-და ფილოსოფიურ-რელიგიური ხედვა.

ქართული ჰიმნოგრაფია წარმოიშვა ქართული მწერლობის მეორე პერიოდში. უძველესი ჰიმნოგრაფი, რომლის ვინაობა ცნობილია, ეს არის შ ი ო მ დ ე ი მ ე ლ ი (მე-6 საუკ.), რომლის ორი ჰიმნი, მისი სახელით ზედ-წარწერილი, ჩვენ დრომდის მოღწეულა. ამას გარდა ჰიმნოგრაფიულ კრებულებში ჩვენ გვხვდება რამდენიმე ათეული ანონიმური ჰიმნები, წარწერით: „ძ უ ე ლ ნ ი“, „ძ უ ე ლ ნ ი ქ ა რ თ უ ლ ნ ი“, რომლებიც ქართული ჰიმნოგრაფიის ადრინდელი პერიოდისაა მომდინარეობენ.

ქართულს ჰიმნოგრაფიას თავისებური პოეტური ფორმა აქვს, განსხვავებული საერო პოეზიის ფორმისაგან. თუ ქართული საერო მხატვრული მწერლობა — თავისი ფორმით — აგრძელებდა ქართული ძველი ხალხური პოეზიის ტრადიციას, და მდიდრდებოდა „არა-ქრისტიანულ“ ლიტერატურებთან ურთიერთობით, — ქართული ჰიმნოგრაფია უშუალოდ დაკავშირებულია — ქრისტიანულ მწერლობასთან, პირველ რიგში ადრეულ-ბიზანტიურ ჰიმნოგრაფიასთან.

ქართულს ჰიმნოგრაფიაში მიღებულია „თავისუფალი“ რთული მეტრი. რომელიც ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიის „თავისუფალი“ მეტრის გავლენით არის შემუშავებული. შემდეგ ქართულ ჰიმნოგრაფიაში ხმარებაში შემოდის იამბიკონური საზომი, ესეც ბერძნულის გავლენით შემოღებული, ბერძნული იამბიკური ტრიმეტრის შეფარდებით.

ქართულმა ჰიმნოგრაფიამ არ იცის რითმა, როგორც არ იცის რითმა არც ბიზანტიურმა ჰიმნოგრაფიამ. მხოლოდ გვიან, უკვე შემდეგს ეპოქაში, ქართულ ჰიმნებში ჩნდება რითმა, და აგრეთვე საერო პოეზიის სპეციფიური მეტრები, — ქართული საერო და ხალხური პოეზიის ზეგავლენით.

ჰიმნები იგალობებოდა ხოლმე და აქედან წარმოსდგება ჰიმნების სახელწოდება „გალობანი“.

ჰიმნების საგალობელი ხმები ორგვარი ყოფილა, — ბერძნული და ორიგინალური ქართული (რაც საგანგებოდ აღნიშნულია საგალობელთა მე-10 საუკუნის ერთ კრებულში).

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ ამასთან ისიც, რომ ქართული ჰიმნოგრაფია აგრძელებდა არა მხოლოდ ბერძნული ქრისტიანული ჰიმნოგრაფიის ტრადიციებს,

არამედ ქართულ ჰიმნოგრაფიას მასთან ერთად სჩანს განუცდია აგრეთვე გავლენა არა-ორთოდოქსალური (არა-ქრისტიანული) მანიქეური ჰიმნოგრაფიისა.

მე-5 საუკუნეში, როგორც მოხსენებული გვქონდა, საქართველოში ფართე გავრცელებით სარგებლობდა სინკრეტული ქრისტიანულ-მანიქეური კულტი და გავლენა მანიქეური საკულტო ჰიმნებისა ამ-დროიდან უნდა შემოჭრილიყო ქართულს ჰიმნოგრაფიაში.

რომ ქართულ ჰიმნოგრაფიას განუცდია გავლენა მანიქეური ჰიმნოგრაფიისა, ამის მაჩვენებელია საგალობელ-ჰიმნების თვით სახელწოდება „იაღვარი“. ეს ტერმინი ამ მნიშვნელობით, როგორც გამოაკვეულია სპეციალურ ლიტერატურაში, მანიქეური წარმოშობისაა. „იაღვარი“ ეწოდებოდა მანიქეურ საკულტო ჰიმნს, საგალობელს მოღვაწე-წმიდანის სახსოვრად. ქართულ ჰიმნოგრაფიაშიაც ეგევე ტერმინი „იაღვარი“, შეთვისებული მანიქეველთაგან, ამასვე აღნიშნავდა.

რაში გამოიხატა ნიშანდობლივ მანიქეური გავლენა ქართულ ჰიმნოგრაფიაში?

მანიქეველთა შორის, როგორც ცნობილია, განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობდა მუსიკა, როგორც ჰიმნების აუცილებელი თანამყოფი ელემენტი. მანიქეველებს ღვაწლი მიუძღოდათ თვით მუსიკის თეორიის დამუშავებაშიაც. ქრისტიანულმა ქართულმა ჰიმნოგრაფიამ სჩანს შეითვისა მანიქეველთაგან ზოგიერთი საგალობელი ხმები; მაგრამ არ არის გამორიცხული ისიც, რომ მანიქეურ ჰიმნებს გავლენა ჰქონოდათ ქრისტიანული ქართული ჰიმნების პოეტურ გაფორმებაზე, მით უფრო, რომ ჰიმნებში ფორმა და საზომი შეფარდებულია ზოლმე საგალობელ ხმებთან.

თავი მეთექვსე

ისტორიოგრაფია. ფილოსოფია. სამეცნიერო მწერლობა.

დასასრულ, ჩვენ აქ წარმოვადგენთ მე-4 — 7 საუკუნეთა ქართული მწერლობის დანარჩენი დარგების — ისტორიოგრაფიის, ფილოსოფიის და სამეცნიერო მწერლობის — მოკლე მიმოხილვას.

ისტორიოგრაფია

ისტორიოგრაფია — ქართული მწერლობის მნიშვნელოვან დარგს წარმოადგენდა მე-4 — 7 საუკუნეებში.

სამწუხაროდ ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის მთელი რიგი ძეგლები, როგორც ირკვევა, დაკარგულია. ან-და ფრაგმენტებისა და ექსცერპტების სახით არის გადაჩენილი.

ვიძლევიტ აქ საისტორიო ძეგლთა ჩამოთვლას.

1. „მოქცევაჲ ბართლისაჲ“.

ჩვენამდე მოღწეულა საისტორიო ნაწარმოები, რომელსაც ეწოდება „მოქცევაჲ ბართლისაჲ“, და რომელიც შეიცავს საქართველოს მოკლე ისტორიას ათი საუკუნის განმავლობაში. ეს საისტორიო თხზულება შემდეგი ნაწილებისაგან შესდგება:

1. უწყება ქართველთა გადმოსახლების შესახებ თანამედროვე საქართველოს მიწა-წყალზე სამხრეთიდან, და გადმოცემა ალექსანდრე მაკედონელის კავკასიაში ლაშქრობის შესახებ.

2. ქართველნი მეფენი წარმართობის ხანისა (— მოიცავს ეპოქას ექვსი საუკუნე ნახევრის მანძილზე: იწყება მე-4 საუკუნის დასასრულიდან ჩვენი წელთაღრიცხვის უწინარეს, და სრულდება მე-4 საუკუნის დასაწყისზე ჩვენი წელთაღრიცხვისა).

3. მეფობა მირიანისა, ნინოს მოღვაწეობა. და ქრისტიანების გავრცელება საქართველოში (მე-4 საუკუნის პირველ ნახევარი).

4. საქართველოს მომდევნო ისტორია — სამი საუკუნის განმავლობაში, დაწყებული მე-4 საუკუნის ნახევარიდან და მოყვანილი მე-7 საუკუნის 40-იან წლებამდე.

მატიანის ძირითადი ტექსტი მე-7 საუკუნის 40-იან წლებზე სრულდება¹.

შედარებითი შესწავლა ამ ძეგლისა და ორი სხვა ძველ-ქართული საისტორიო თხზულებისა — ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის მათიანეებისა — გვიჩვენებს, რომ მე-7 საუკუნეში ქართულად არსებული სხვა უფრო ვრცელი მათიანე, რომელიც ეხებოდა იმავე ათ-საუკუნოვან პერიოდს (— ე. ი. მე-4 საუკუნის ბოლოდან ჩვენი წელთაღრიცხვის უწინარეს — ვიდრე მე-7 საუკუნემდე ჩვენი წელთაღრიცხვისა). „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მემათიანე ერთის მხრით, ხოლო ლეონტი მროველი და ჯუანშერი მეორეს მხრით, — მისდევენ ერთი და იმავე ძველი მათიანის ქარგას, ზოგიერთის ვარაიაციებით. ამასთან „მოქცევაჲ“-ს მათიანეში შერჩენილია ისეთი ნიშნობლივი ლაკუნები, საიდანაც ირკვევა, რომ „მოქცევაჲ“-ს ავტორს შემოკლებით გადმოუცია ძველი ვრცელი მათიანის ტექსტი.

აღსანიშნავია, რომ „მოქცევაჲ“-ს მათიანეში ჩვენ გვაქვს საერო მხატვრული მწერლობის გავლენის კვალიც. როგორც მოხსენებული გვქონდა, ალექსანდრე მაკედონელის ისტორია აქ გადმოცემულია კალსთენისადმი მიწერილი „ალექსანდრიანი“-ს მიხედვით. „ალექსანდრიანი“-ს გავლენა ჩვენ გვაქვს აგრეთვე ლეონტი მროველის საისტორიო თხზულებაშიაც. (ტექსტების ანალიზიდან ირკვევა, რომ „ალექსანდრიანი“ თავდაპირველად გამოყენებული ყოფილა იმ ვრცელს საისტორიო პირველწყაროში, რომლისაგანაც დამოკიდებული არიან „მოქცევაჲ“-ს ავტორი და ლეონტი)².

დასასრულ არაა ინტერესს მოკლებული აღვნიშნოთ ისიც, რომ ქართული ისტორიულ თხზულებებს კარგად იცნობენ. სომეხთა ისტორიკოსები, რომლებიც სარგებლობენ ქართულის წყაროებით.

ასე „მოქცევაჲ“-ს მათიანის ძველი პირველწყარო (ან-და შესაძლოა თვით „მოქცევაჲ“-ს ტექსტიც) სცნობია სომეხთა ისტორიკოსს მოსე ხორენელს, რომელსაც მოჰყავს ქართული წყაროებიდან ცნობები საქართველოს შესახებ³.

¹) დამატებით იხ. სქოლიო 10.

²) იხ. პ. ინგოროყვა „რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო მემკვიდრეობა“ (შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტის გამოცემა „რუსთაველის კრებული“, ტ. 1938 წ., გვ. 59 — 60).

³) იხ. სქოლიო 11.

ექსცერპტები ქართული წყაროებიდან (— ნინოს მოღვაწეობის შესახებ) შეტანილი ყოფილა აგრეთვე სომხური საისტორიო-ჰაგიოგრაფიული ძეგლის აგათანგელოსის ძეგლს ვერსიაში.

2. ბრიგოლ დიაკონი.

უძველეს ქართველ ისტორიკოსთა რიცხვს ეკუთვნის გრიგოლ დიაკონი, რომელსაც დაუწერია „წიგნი ქართველთა მოქცევისა“, მოკლე მოთხრობა ნინოს მოღვაწეობისა და საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ.

ეს ავტორი — გრიგოლ დიაკონი — მოხსენებულა ჩვენ დრომდე მოღწეულ „ქართლის მოქცევაჲ“-ს მატრიანეში, და თვით ნაწყვეტებიც გრიგოლ დიაკონის თხზულებიდან იმავე „მოქცევაჲ“-ს მატრიანეში არის შეტანილი.

როდის ცხოვრობდა გრიგოლ დიაკონი, ამისი ზუსტად გარკვევა, მასალების სიმცირის გამო, ძნელია, მაგრამ ზოგიერთ ნიშნეულობათა მიხედვით საფიქრებელი ხდება, რომ იგი მე-4 — 5 საუკუნის მწერალი უნდა ყოფილიყო¹.

3. მატრიანე სპარსთა მფლობელობისა ჰართლს მე-6 საუკუნეში.

გამონაკრები ამ საისტორიო თხზულებისა დაცულია ქელიშისეულ ცნობილ ხელნაწერში. ექსცერპტს დართული აქვს შენიშვნა: „ესე აღწერილი გამოკრებილად არს“.

ამ საყურადღებო ტექსტში, რომელიც მოკლე „გამონაკრების“ სახით არის მოღწეული, მოთხრობილია სპარსთა მფლობელობის დამყარება ქართლში (იბერიაში) და კავკასიის მთიანეთში მე-6 საუკუნეში. ფაქტობრივ ცნობები ამ ტექსტისა იმდენად ზუსტი და ნიშანდობლივია, რომ ავტორი სჩანს ბევრით არ იყო დაშორებული იმ ეპოქიდან, რომელსაც იგი ასწერდა. ტექსტის მიხედვით საფიქრებელი ხდება, რომ მემატრიანე ერაკლე კეისარის ხანის მე-7 საუკუნის პირველი მესამედის მწერალი უნდა ყოფილიყო².

4. ვახტანგ გორგასარის მატრიანე.

ქართული მწერლობის იმ პერიოდში, რომელზედაც აქ გვაქვს საუბარი, არსებულა მატრიანე ქართველი განთქმული სახელმწიფო მოღვაწისა, საქართველოს მეფის ვახტანგ გორგასარისა (მე-5 საუკუნის მეორე ნახევარი).

ეს ძველი მატრიანე ექსცერპტულად არის გამოყენებული უფრო გვიანი დროის უჯარმელის თხზულებაში, და აგრეთვე არსენის მეტაფრასში, რომლებიც ვახტანგ გორგასარის მეფობას ეხებიან³.

5. აბიათარის მატრიანე.

ქართულ მატრიანეთა კრებულის „ქართლის ცხოვრების“ ანა-დედოფლისეულ ხელნაწერში დაცულია ცნობა ერთი ძველ-ქართული საისტორიო თხზულების შესახებ, რომელიც ასეთს სათაურს ატარებდა:

¹) იხ. სქოლიო 12.

²) იხ. სქოლიო 13.

³) იხ. სქოლიო 14.

„ცხოვრება და მოქცევა ქართლისა, და მოთხრობა ნათესავობისა, და თუ რომელნი რომელთა ტომთანი ვართ, ანუ თუ ვითარ მოვიქცეთ და მივიღეთ სკული ქრისტიანობისა...“ — აღწერილი აბიათარისი“.

ტექსტი ამ საისტორიო თხზულებისა დაკარგულია, ამის გამო ნაწარმოების ზასიათი და თარიღი გაურკვეველი რჩება.

აღნიშნავთ მხოლოდ, რომ ძველი ქართული სალიტერატურო ტრადიცია აბიათარს მე-4 საუკუნის დასაწყისის მოღვაწედ სთვლიდა, რომელსაც, ნინოსთან ერთად, ღვაწლი მიუძღოდა საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებას¹.

ფილოსოფია

ქართული მწერლობის იმ პერიოდში, რომელიც აქ ჩვენი განხილვის საგანს შეადგენს, ე. ი. მე-4 — 7 საუკუნეთა მანძილზე, ფილოსოფოსის წამყვან დარგს წარმოადგენდა ქრისტიანული თეოლოგიურ-ფილოსოფიური ლიტერატურა. ქართულს ენაზე, როგორც მოხსენებული გვქონდა, ამ ეპოქაში უთარგმნაით ქრისტიანული თეოლოგიურ-ფილოსოფიური აზროვნების ცნობილ წარმომადგენელთა თხზულებანი — ორიგენისა, იოანე ოქროპირისა, გრიგოლ ნოსელისა და სხვათა².

ქრისტიანული თეოლოგიურ-ფილოსოფიური იდეოლოგიის გავლენის ქვეშ ვითარდებოდა ქართული ორიგინალური თეოლოგიური ლიტერატურა, რომელიც უმთავრესად მაზდეიანობა-მანიქეველობისა და ქრისტიანობის სხვადასხვა ფრაქციების დოღმატიურ-თეორეტიულ საკითხებს ეხებოდა³.

მაგრამ ინტერესი ფილოსოფიისადმი ქართულ წრეებში — როგორც ირკვევა — მარტო ქრისტიანული თეოლოგია-ფილოსოფიით არ განისაზღვრებოდა.

ამის გვერდით ამ ეპოქაში ქართული მწერლობისათვის არ ყოფილა აგრეთვე უცხო ანტიური ელინური ფილოსოფიის ტრადიციები.

ეს გარემოება დიდად საყურადღებო მოვლენას წარმოადგენს ქართული განათლების ისტორიისათვის მე-4 — 7 საუკუნეებში და ჩვენ აქ ამაზე შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას.

პირველ რიგში აქ შეეჩერდებით მე-4 საუკუნის ერთს მოღვაწეზე; ეს არის ბაკური, რომელიც, როგორც ირკვევა, დაკავშირებული ყოფილა თავისი დროის ბერძნულ ნეოპლატონიკურ ფილოსოფიურ წრეებთან.

ბ ა კ უ რ ი

ბაკურის შესახებ საყურადღებო ცნობები შენახულა ანტიურს ბერძნულსა და ლათინურსა და აგრეთვე ქართულს წყაროებში.

¹) ეს რასაკვირველია არ ნიშნავს, რომ აქ დასახელებული ნაწარმოები უშუალოდ აბიათარის მიერ იყო დაწერილი. ისევე, როგორც ნინოს სახელის ზედწერილით ქვეყნდებოდა თხზულებანი შემდეგს ხანაში, ასევე შესაძლოა ეს თხზულებაც შემდეგ ხანაში იყო გამოქვეყნებული აბიათარის სახელის ზედწარწერით. (დამატებით იხ. სქოლიო 15).

²) იხ. ზემოთ, გვ. 150, 156 — 157 (შნათობი № 2).

³) იხ. ზემოთ, გვ. 150 — 155 (შნათობი № 2).

ბაკური იყო შვილი-შვილი იბერიის მეფის მირიანისა, რომლის დროსაც ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა იბერიაში, მე-4 საუკუნის პირველ ნახევარში¹.

ჩვენ უკვე მოხსენებული გვქონდა, რომ ამ ეპოქაში ხშირს მოვლენას წარმოადგენდა უფლისწულების წარგზავნა მძევლად მოკავშირე სახელმწიფოთა კარზე პოლიტიკური კავშირის განმტკიცების მიზნით². ბაკური ბავშვობის დროს მძევლად ყოფილა გაგზავნილი იბერიის სამეფოდან რომის იმპერატორის კარზე და ბავშვობა ბაკურს საბერძნეთ-რომში გაუტარებია.

მას შემდეგ, რაც იბერიაში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადდა, და ამით მტკიცე კავშირი რომსა და იბერიას შორის უზრუნველყოფილად იყო მიჩნეული, ახალგაზრდა ბაკური დაუბრუნებიათ იბერიაში.

ბაკურს, იბერიაში დაბრუნების შემდეგ, როგორც სჩანს, თავი უსახელებია სახელმწიფო მოღვაწეობით თავის სამშობლოში. თანამედროვე საისტორიო წყარო ბაკურს „იბერთა შორის სახელოვანს“ უწოდებს.

ხანმოკლე დროის მანძილზე ბაკურს იბერიის სამეფო ტახტიც სქერია (მე-4 საუკუნის 60-იან წლებში). მაგრამ შემდეგ, არა სჩანს კარგად რა მიზეზისა გამო, იგი იძულებული გამხდარა სამეფო ტახტი დაეტოვებია. (საფიქრებელია ამისი მიზეზი იყო გართულებული პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელიც შეიქმნა ირანის იმპერიის შემოტევის შედეგად კავკასიაში, რასაც შემდეგ, 368 წელს, იბერიის სამეფოს ორად დანაწილება მოჰყვა. ბაკური, ამ გართულებულს პოლიტიკურს ვითარებაში, სჩანს ადრევე იძულებული გამხდარა დაეტოვებია იბერია, რაკი ბაკური დასავლეთის ორიენტაციის მეტად სწინო პოლიტიკურ ფიგურას წარმოადგენდა).

ბაკური გადასახლებულა რომის იმპერიაში. აქ ბაკური მიუღიათ საიმპერატორო კარზე. ბაკური დაუნიშნავთ იმპერიის სეფე-ჯარის უფროსად და პალესტინის მონაპირე მთავრად.

ბაკურს, როგორც პალესტინის მონაპირე მთავარს რეზიდენციად ჰქონდა იერუსალიმი, მაგრამ ამავე დროს ბაკურს ურთიერთობა ჰქონია რომის იმპერიის სხვა კულტურულ ცენტრებთანაც. ბაკურს დროგამოშვებით ჩვენ ვხედავთ კონსტანტინეპოლში, ანტიოქიაში, იტალიაში.

ბაკური ახლო მეგობრობით ყოფილა დაკავშირებული თავისი დროის ლიტერატურულ წრეებთან. კერძოდ ის ცნობები, რომელიც დაცულია ბერძნულსა და ლათინურს ლიტერატურაში, გელასი კესარიელისა და რუფინუსის თხზულებებში, იბერიაში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ, მომდინარეობს ბაკურის გადმონაცემიდან. გელასი კესარიელი ასე ამთავრებს მოთხრობას იბერიაში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ:

„ეს ჩვენ გვიამბო ფრიად სარწმუნო ბაკურიმ, კაცმა ღვთისმოსავემა, მეფის შთამომავალმა, და იბერთა შორის სახელოვანმა, რომე-

¹) ძველი ქართული მატანის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ცნობით — ბაკურის მამა იყო რევი, შვილი მირიანისა. (მეორე უფრო გვიანდელ წყაროში — ლეონტი მროველის თხზულებაში — ბაკური მოიხსენება მირიანის არა შვილი-შვილად, არამედ შვილად).

²) იხ. ზევით, გვ. 160 (შნათობი № 2).

ლიც ვახდა რომაელთა მთავარი, და აწარმოა ომი ბარბაროს სარკინოზთა წინააღმდეგ პალესტინის მთიანეთში და მათზე ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა“.

ბაკური მეტად კოლორიტული ფიგურაა. ბუნებას ყველაფერი უხვად გაუმეტებია ამ ადამიანისათვის. ბაკური ჰხიბლავდა თანამედროვეებს ნათელი გონებით და მალალი სულიერი თვისებებით. ამავე დროს ბაკური გარეგნულადაც მშვენიერი ვაჟკაცი ყოფილა. თან შეუდარებელი რაინდი, განთქმული თავისი ვაჟკაცობითა და მხნეობით.

გიორგი ამარტოლი, თანამედროვეთა ცნობებზე დამყარებით ასე აგვიწერს მაგალითად ერთს ბრძოლას, რომელშიაც ბაკური იღებდა მონაწილეობას. ეს იყო ბრძოლა ეგვიპტის ტირანის წინააღმდეგ, რომელიც ბაკურისთვის ტრადიციულად დასრულდა. გიორგი ამარტოლი სწერს:

„სარდლები... საბრძოლველად გამზნევენ, განსაკუთრებით ბაკური, კაცი ყოვლად ღირსეული — როგორც რწმენითა და სათნოებით, ისე თავისი სულიერი და ხორციელი სილამაზით. ვინც მის ახლოს მოხვდებოდა, ზოგს შუბით დაანარცხებდა, ზოგს ისრებით, ზოგს კიდევ მახვილით. მან გაარღვია მტრის ლეგიონი, რომელიც მჭიდროდ იყო შეერთებული, დამარცხებული ჯარის შუა წყებები გასწივამოსწია და გვამების გორაკებს გვერდი აუხვია და თვით ტირანთან მივიდა...“

ბაკური, რომლის სახე ერთგვარი რომანტიზმით არის მოსილი, ეს უებრო რაინდი, რომელიც იძულებული ვახდა მოშორებოდა სამშობლო ქვეყანას და უცხოეთში გადახვეწილიყო „კაცი ყოვლად ღირსეული“ — თანამედროვეთა სიტყვები რომ გავიმეოროთ, მომზიბლველი „სულიერი და ხორციელი სილამაზით“, — ბევრ რამეში გვაგონებს თავის სახელოვან თანამედროვეს იულიანე განდგომილს. ბაკურიც — იულიანეს მსგავსად — შეპყრობილი ყოფილა „ფილოსოფიური ეროსით“, მას, როგორც ირკვევა არ აკმაყოფილებდა ქრისტიანობა, მისი გული, როგორც ფიგურალურად ამბობს თანამედროვე მწერალი, „განგმირულ იქმნა სულ სხვა ისრით“, რამაც ბაკური ელინური ფილოსოფიის კარამდე მიიყვანა.

ბაკური ბავშვობის დროს წარმართობაში იყო აღზრდილი, შემდეგ ბაკური — იბერიის სამეფო სახლთან ერთად — ქრისტიანობა მიიღო. ქრისტიანობის მიმდევრად დარჩა იგი კარგა ხანს. მაგრამ ბოლოს ბაკურს აღარ აკმაყოფილებს ქრისტიანობა და იგი ელინური ფილოსოფიის ადვოკატი ხდება და ელინური წარმართული იდეოლოგიისაკენ იხრება.

ბაკურს მისი ცხოვრების უკანასკნელ პერიოდში ჩვენ ვხედავთ ნეოპლატონიკოსების ფილოსოფიურ წრეში, განთქმული ფილოსოფოსის იამბლიხოსის მიმდევართა შორის. იამბლიხოსი, როგორც ცნობილია, ნეოპლატონიკური ფილოსოფიის ერთ-ერთი ფუძემდებელთაგანი იყო. ამასთან იამბლიხოსი ითვლებოდა ელინური წარმართული იდეოლოგიის მთავარ ბაირახტრად.

ბაკური საგანგებოდ გასცნობია იულიანე განდგომილის ცნობილ მასწავლებელს, ფილოსოფოსსა და რიტორს ლიბანიუსს. ბაკურისა და ლიბანიუსის დაახლოება მომხდარა კონსტანტინეპოლის პრეფექტის არისტა-

ნიტის მეშვეობით. ლიბანიუსი ანტიოქიაში მოღვაწეობდა და არისტანტი ბაკურის შესახებ საგანგებო წერილს უგზავნის ლიბანიუსს კონსტანტინეპოლიდან ანტიოქიაში.

ბაკური სწვევია ლიბანიუსს ანტიოქიაში და მათ შორის ამ დროიდან ფილოსოფიური მეგობრობა დამყარებულა.

ლიბანიუსი, ბაკურისთან პირველი შეხვედრის შემდეგ ატყობინებს არისტანტს: „იყო ჩემთან იბერთა მეფე ბაკური..., რომელიც მეტად მომეწონა. იგი სულითაც ისევე მშვენიერია, როგორც სხეულითაც. მე უკვე ვიცი, რამ გახადა ეს ადამიანი ჩვენი, და საიდან არის ის ისარი, რომელმაც განგმირა იგი“.

ბაკური, როგორც ირკვევა, ფართოდ განათლებული ადამიანი ყოფილა, დიდის მომზადებით, ფართე ფილოსოფიური პოროზონტით.

ბაკურს, ლიბანიუსთან დამეგობრების შემდეგ 391 წელს გაუგზავნია ლიბანიუსისათვის ეპისტოლე ფილოსოფიური შინაარსისა. ეს ეპისტოლე ბაკურისა ჩვენ დრომდე არ შენახულა; მაგრამ ლიბანიუსის პასუხიდან ჩვენ ვგებულობთ, რომ ბაკურის ეპისტოლის საგანი ყოფილა ის ფილოსოფიური საკითხები, რომლებიც აღელვებდა ნეოპლატონიკოსთა წრეებს, რომ ეს ეპისტოლე დიდის ცოდნით და უნაკლო ფორმით იყო დაწერილი, აღბეჭდილი იყო — ლიბანიუსის გამოთქმა რომ გავიმეოროთ — „ფილოსოფიური ეროსით“.

ლიბანიუსი შემდეგით უპასუხებს ბაკურს მის ეპისტოლეზე:

„ძვირფასო ბაკური! მივიღე შენი ეპისტოლე... შენ არა მხოლოდ გამოსთქვამ იმ აზრებს, რაც ჩვენ წრეშია მიღებული, არამედ გამოსახავ იმ აზრებს ისეთივე (სრულყოფილი) ფორმით, როგორც ეს ჩვენ (ელის რიტორებს) გჭკვევია. შენ შეპყრობილი ხარ ფილოსოფიური ეროსით! შენ გიყვარს ლოგოსი და შეყვარებული ხარ ლოგოსის მიერ! შენ შეიყვარე ღმერთები (ელინთა) და ღმერთები შეგიყვარებენ შენ“.

ამ-რიგად ბაკური, არა მხოლოდ ნეოპლატონური ფილოსოფიის ადეპტი ყოფილა, არამედ, როგორც ირკვევა, იგი ელინური წარმართობისაკენაც გადახრილა.

რასაკვირველია არა აქვს იმას მნიშვნელობა, ოფიციალურად ჩამოშორდა თუ არა ქრისტიანობას ბაკური. ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ ბაკური გამოხიბლულა ქრისტიანობისაგან, მისი გული „განგმირულა სულ სხვა ისრით“, და ბაკურის მსოფლმხედველობა, დაშორებული ქრისტიანულ იდეოლოგიას, აღბეჭდილი ყოფილა ბაკურის ფილოსოფიურ ეპისტოლეში.

აი, ძირითადში, ის ცნობები, რომელიც მოღწეულა პირველი ქართველო ფილოსოფოსის, „იბერთა შორის სახელოვანის“ ბაკურის შესახებ.

ბაკური გარდაიცვალა 394 წელს. ჩვენ უკვე მოხსენებული გვქონდა, რომ ბაკური მონაწილეობდა ბრძოლაში ეგგენიოს ტირანის წინააღმდეგ. ბაკური დაიღუპა ამ ბრძოლაში 394 წელს, მდინარე ფრიგიდასთან, იტალიაში.

არისტოტელის თარგმანი.—ქართულ-სომხური ურთიერთობა ფილოსოფიურ ლიტერატურის დარგში. — პროკლე დიადოხოსის თარგმანი.

ქართულის მწერლობის ამავე პერიოდში ქართულს ენაზე, როგორც ირკვევა, უთარგმნიათ ანტიური ელინური ფილოსოფიის ძეგლები, ასე არისტოტელი და ნეოპლატონიკოსები.

ჯერ არისტოტელს შესახებ.

არისტოტელის ამ ეპოქაში შესრულებული ძველი ქართული თარგმანი ჩვენ დრომდე არ მოღწეულა. მაგრამ შენახულა ამ ძველი ქართული თარგმანიდან მომდინარე სომხური თარგმანი არისტოტელისა.

ჯერ კიდევ აკად. ნ. მარმა მიაქცია ყურადღება, რომ არისტოტელის *პერი, ეპიქურსად*-ის სომხურ თარგმანში შირჩენილია ქართული ტერმინოლოგიის გადანაშთი. ამ ტერმინოლოგიის მიხედვით დასტურდება რომ სომხური ტექსტი არისტოტელისა ქართულიდან არის თარგმნილი. სომხური ტექსტი არისტოტელისა მე-7 საუკუნეს ეკუთვნის. ძველი ქართული თარგმანი ამაზე ადრე ყოფილა შესრულებული.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ეპოქაში ახლო-აღმოსავლეთის მოწინავე ხალხებს ქართველებსა და სომხებს ახლო ურთიერთობა ჰქონიათ როგორც ლიტერატურის სხვა დარგებში, ისე ფილოსოფიის დარგშიაც.

ამასთან დაკავშირებით არაა ინტერესს მოკლებული აღვნიშნოთ კერძოდ ის ფაქტი, რომ მე-7 საუკუნის სომეხი ფილოსოფოსი, რომელიც „დავით უძლეველის“ სახელით არის ცნობილი, და რომელიც ყველაზე საჩინო ფიგურაა ძველი სომხური ფილოსოფიის ისტორიაში, სჩანს უახლოესად დაკავშირებული იყო ქართულ წრებთან.

დავით უძლეველს ეკუთვნის კომენტარიები არისტოტელის *პერი, ეპიქურსად*-ისა, და შესაძლოა თვით არისტოტელის თხზულების ტექსტიც — დავითის მიერვე იყოს თარგმნილი ქართულიდან სომხურს ენაზე.

დავითის ურთიერთობის შესახებ ქართულ წრებთან მეტად საგულისხმო ცნობებს გადმოგვცემენ სომხური წყაროები. ასე, არაქელ სიფიელს დაცული აქვს ასეთი ცნობა:

„სომხებმა, რომელთაც ამხილებდა იგი (დავით ფილოსოფოსი), შეიზიზღეს (მოიძულეს) დავით, და მისი სიტყვები, და მიაყენეს მას შეურაცხყოფა მოქმედებით, და დავით გადასახლდა საქართველოში, სადაც იგი სიკვდილამდე დარჩა“.

გარდა არისტოტელისა ქართულს ენაზე ამ ეპოქაში სჩანს არსებობდა ნეო-პლატონიკოსთა თხზულებანი.

განთქმულმა ქართველმა ფილოსოფოსმა და მე-11 — 12 საუკუნის ქართული ჰუმანიტური მოძრაობის მეთაურმა იოანე ფილოსოფოსმა, როგორც ცნობილია ქართულს ენაზე სთარგმნა ნეოპლატონიკოსის პროკლე დიადოხოსის „კავშირი“, რომელსაც კომენტარიების სახით დაურთო თავისი ორიგინალური ფილოსოფიური ნაშრომი. იოანე ფილოსოფოსის კომენტარიებში აღნიშნულა, რომ პროკლეს ტექსტის ეს თარგმანი ხელმეორედ არის

შესრულებული. ძველი თარგმანი სჩანს უკვე აღარ აკმაყოფილებდა ახალ ფილოსოფიურ მიმართულებას, რომელიც მე-11—12 საუკუნეებში აღორძინდა საქართველოში და ამით ყოფილა გამოწვეული იოანე ფილოსოფოსის მიერ პროკლეს თხზულების ხელმეორედ თარგმნა¹.

სამწუხაროდ ეს ძველი პირველი თარგმანი პროკლეს თხზულებისა, რომელზედაც მითითება დატულია იოანე ფილოსოფოსის თხზულებაში, ჩვენ დრომდე აღარ გადაჩენილა, რომ შესაძლო ყოფილიყო იმისი გარკვევა, თუ სახელდობრ როდის ან ვის მიერ იყო შესრულებული ეს ძველი თარგმანი.

დასასრულ დაგვრჩენია აღვნიშნოთ, რომ ძველი ქართული ფილოსოფიური მწერლობის ანარეკლი ჩვენ გვაქვს ამ ეპოქის სალიტერატურო ძეგლებშიაც, — ევსტათი მცხეთელის ბიოგრაფიის ტექსტში (6 საუკ.) და აბიბონეკრესელის მოსახსენებელში (— დამოკიდებულია მე-7 საუკუნის დასაწყისის დედნიდან).

ქართველ ავტორებს ელინური ფილოსოფიის ელემენტები გამოუყენებიათ ირანული მაზდეიზმის საწინააღმდეგოდ მიმართულ პოლემიკაში.

სამეცნიერო ლიტერატურა.

ამ ეპოქის საკუთრივ სამეცნიერო ლიტერატურის დარგიდან ჩვენ დრომდე გადაჩენილა ქრონოლოგიურ-საკალენდარო ტრაქტატი, რომელსაც ეწოდება: „გამოძიებისათვის ჟამთა და წელთა, მცხრალისათვის და ნაკისათვის, მთოვარისა ზედანადებისათვის, ხუთეულისა, და ექვსეულისა და შვიდეულისათვის“. ეს თხზულება, რომელშიაც ნაწილობრივ გამოყენებულია ძველი ქართული წარმართული კალენდარიდან მიმდინარე ელემენტები, დაუმუშავებიათ რომაული კალენდარის შემოღების შემდეგ. ამ ძეგლის რამდენიმე რედაქცია მოღწეულა ჩვენ დრომდე. პირველი-დედანი, როგორც ირკვევა, შედგენილი ყოფილა მე-6—7 საუკუნეებში, როდესაც საქართველოში რომაული კალენდარის ხმარება დამკვიდრდა.

ამ ორიგინალურს ძველ-ქართულ ძეგლს გარდა, ინტერესს წარმოადგენს ბერძნულიდან თარგმნილი გრიგოლ ნოსელის ცნობილი თხზულება „კაცისა შესაქმნისათვის“, კერძოდ მე-30 თავი, რომელსაც ეწოდება:

„სიტყვა მკურნალთაგან, რომელი მოასწავებს ასოთა გვამთა კაცთასა, დაბადებისა შინა მათსა“.

ამ ტექსტში განხილულია ადამიანის ანატომია.

ყურადღებას იქცევს ამ ძეგლის მდიდარი, ზუსტად დამუშავებული სამეცნიერო ტერმინოლოგია.

(დასასრული მეორე წერილისა).

¹) იოანე ფილოსოფოსი თავის კომენტარიებში (ბოლოსიტყვაობაში). ეხება რა ამ წიგნის მეორედ თარგმნის მიზეზს (— „არამედ მიზეზი აწ კულად გარდმოღებისა წიგნისა ამის ესეობს“), — იძლევა საერთო კრიტიკას ძველი მთარგმნელების მეთოდისა, რომლებიც, იოანეს შეფასებით, თავისუფლად ეკიდებოდნენ სათარგმნელ ტექსტებს და არ იცავდნენ სრულს ზედმიწევნილობას.

სამსილსური ხსენების მსსსურსემი და შენიშვნები

„ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვის“ მეორე წიკრილისა

- I. ქართული და ქრისტიანული-ღმრთელი წრეების ლიცრაცურული ერთი-ერთობა ქრისტიანობის ადრეულ სანაშის.
- II. შიშლის ბჟელ-ქართული ჟრბაჟი.
- III. თხთჟის ბჟელ-ქართული ჟრბაჟი.
- IV. რბჟელის ჰავითგრადული ბჟელჟის დათარიღვისათჟის.
- V. აჟთხჟა-შიცბჟა რულისა და ჰაჟლჟისა და აშისიდისლჟა შიციდელთა.
- VI. შრადჟალთაჟი.
- VII. თელითგიური ლიცრაცურის ბჟელჟი.
- VIII. ბჟელი ქართული შწრბლბის დატრჟა: აბთრბაჟბა, ჰავითგრადი, შიო-გრადიელი ლიცრაცურა, ისტორიოტრადი.
- IX. შიოტრადი დატრბაჟი ჟოლჟელთა.
- X. აშიდელჟი ქართლისაი-ს ჰიბჟანდელი შიდგენილობა.
- XI. შისჟ ხბრჟელი და ქართული წყარბი.
- XII. გრბოლ დიჟბნის შაციანჟი.
- XIII. შაციანჟი სჰარბთა შელიშელიბისა ქართლს შჟ-ნ სჟჟერბი.
- XIV. ჟახტანგ გბრბაბარბის შჟახჟი ბრბელი იდსეჟბჟი.
- XV. აშისბარბის შაციანჟი.

I

ქართული და ქრისტიანული-ღმრთელი წრეების ლიტერატურული ურთიშბობა ქრისტიანობის ადრეულ სანაშის

(სჟოლო 1, გე. 144, შნაბი № 2).

საქართველოში რენი წელთაღრბის ჰირელ საუენებში ბრული კოლონების არბობა დატრბება როგორც საისტორიო წყარბების ცნობბით, ისე მტბეთის რაიონში აღმოჩენილი ებიგრაფიული მტბებბით. (მტბეთაში არსებულა ცალკე „უბანი ჰურიათა“, და საისტორიო წყაროს რენებბით „მკვდრ ივენეს მტბეთას შინა ფრბიანი რანი ჰურიათანი“. ბრული კოლონები ყოფილა მტბეთას გარეთაჟ; ასე, საქართველოში არსებულა ცალკე ბრული თეში ბერკში, აგრეთვე ბრული კოლონა მოხტნებულა ურბნისში, კარსანში, ბოლბეში, კოდის-წყაროში, სობისში, ცბე-დილში).

საქართველოში მოსახლე ბრულია ადრევე გაქართველებულა და მათ ეწოდებოდათ „ჰურიანი ქართველნი“. (ერთ ტექსტში — „აღწერილი სიღონაშის“ — ქართველი ბრული ბირბაბირ რათელილია ქართველებად).

ქართველ ბრულია შორის ადრბანვე გავრცელებულა ქრისტიანობა. აღსანიშნავია რომ ქართული წყარბების ცნობბით, ნინოს უახლოესი თანაშრბოშელი ქრისტიანობის გავრცელების საწეში ყოფილან ქართველი ბრული. ქართველები და ქრისტიანობის მიმდევარი ქართულ-ბრული წრეები გავრბიანებული ივენენ მტბეთის ქართული ქრისტიანული ბკლესიის ფარგლებში.

ქართული და ებრაულ-ქრისტიანული წრეების ახლო ურთიერთობის შესახებ საყურადღებო ჩვენებებს შეიცავს ნინოს ცხოვრების ვერსიები.

აღსანიშნავია, რომ ნინოს ცხოვრების ვერსიებს გასდევს გარკვეული ტენდენცია, მიმართული ქართველ ებრაელთა რეაბილიტაციისაკენ. ნინოს ცხოვრების აღმწერი იმ აზრს ატარებს, რომ ქართველი ებრაელები „უდანაშაულონი“ არიან ქრისტეს წინაშე, რომ ქართველი ებრაელები არ არიან თანაზიარი ებრაელობისა ქრისტეს სიკვდილთ დასჯის საქმეში, და რომ ქართველი ებრაელები თავიდანვე ქრისტიანობისაკენ მიდრეკილი იყვნენ. (ქართველ ებრაელთა ამ რეაბილიტაციას ისახავს მიზნად ნინოს ცხოვრების ავტორი, როდესაც აგვიწერს ელიოზის დედის მიერ დამოძღვრას თავისი შვილისა; ელიოზის დედის გარდაცვალებას; ელიოზის, ლონგინოზ კარსანელის, თაღენას და მისაელის მოგზაურობას პალესტინაში და პალესტინიდან ქრისტეს კვართის მოტანას; ელიოზის დის ამბავს, და სხვ.).

ამგვარი ტენდენცია ნინოს ცხოვრებისა, მიმართული ქართველ ებრაელთა რეაბილიტაციისაკენ, პირველის შეხედვით სრულებით უცნაურია საშუალ-საუკუნეთა ქრისტიანულ თხზულებაში, მაგრამ ეს გასაგები ხდება მას შემდეგ, როცა გავითვალისწინებთ ამ ტენდენციის მთავარ მიზანს: ეს არის არსებითად ცდა თვით ქართული ეკლესიის რეაბილიტაციისა; რამდენადაც ქართული ქრისტიანობა უძველეს ხანაში ებრაულ ქრისტიანობასთან იყო დაკავშირებული, ნინოს ცხოვრების ავტორი, ქართველ ებრაელთა რეაბილიტაციის გზით ისახავს მიზნად მოახდინოს რეაბილიტაცია ქართული ეკლესიისა და ქართული ქრისტიანობის უძველესი ტრადიციებისა.

არაა ინტერესს მოკლებული აღენიშნოთ ამასთან ერთად, რომ ქართულ-ებრაულ ახლო ურთიერთობას უძველეს ხანაში მოწმობს ძველ-ქართული საეკლესიო ტერმინოლოგია, ასე ტერმინი „სიონი“. თვით გადმოეკმა პირველი ქრისტიანული ეკლესიისა აშენების შესახებ საქართველოში, მოთხოვნა მცხეთის პირველი ტაძრის „ახალ სიონი“-ს შესახებ, — იმავე ქართულ-ებრაულ ტრადიციებთან არის დაკავშირებული.

ასეთ პირობებში, როდესაც ვითვალისწინებთ ქართული ქრისტიანობის უძველეს ტრადიციებს, გასაგები ხდება ახლო ურთიერთობა ქართული და ქართულ-ებრაული წრეებისა კერძოდ ლიტერატურის დარგში, და პირველ რიგში ის გარემოება, რომ ქართული ბიბლია, როგორც ირკვევა, თავდაპირველად ებრაულიდან ყოფილა თარგმნილი.

რომ ბიბლიის „კანონი“, ბიბლიური წიგნთა შემადგენლობა და თანრიგე, ქართული ბიბლიის უძველეს ვერსიაში იგივე იყო, როგორცაჲ ჩვენ ებრაულ ბიბლიაში ვხედავთ, ეს ცხადი გახდება ჩვენთვის, როდესაც განვიხილავთ ბიბლიის წიგნთა შემადგენლობას (იხ. ქვემოთ, სქოლიო 2, ბიბლიის ძველ-ქართული ვერსიები).

აქ საჭიროა აღენიშნოთ დამატებით, რომ იმავე ნინოს ცხოვრებაში დატულია უაღრესად საყურადღებო ჩვენებანი, რომელიც არქაულ ეპოქაში არსებული ქართულ-ებრაული ლიტერატურული ურთიერთობის გამოძახილს წარმოადგენს.

ნინოს ცხოვრებაში მოიხსენიება ქართველი ებრაელი აბიათარი, რომელსაც ეწოდება „ახალი პავლე“. და რომელიც წარმოდგენილია როგორც ბიბლიის მკოდნე სჯულის მეცნიერი. „რომელი ფრიად მეცნიერი იყო ძუელისა შჯულთისა“ (ე. ი. ბიბლიისა), — ნინოს ცხოვრების სიტყვით.

ნინოს ცხოვრებაში აბიათარის შესახებ აღნიშნულია, რომ „მირიან მეფე.. მარადის ჰკითხავნ ჰურთა-ყოფილსა აბიათარს ძუელთა და ახალთა წიგნთასა“. აბიათარი ნინოს ცხოვრებაში წარმოდგენილია როგორც უახლოესი თანამშრომელი და თანამოღვაწე ნინოსს ქრისტიანობის ქადაგების საქმეში. (ნინოს ცხოვრების ვერსიაში, რომელიც ქართლის-ცხოვრების კრებულშია შეტანილი, ვკითხულობთ: „აბიათარი მღვდელი, ახალი იგი პავლე, რომელი უშიშად და უცხორომელად ქადაგებდა ქრისტესა ჯუარკუმულსა, რომელი ფრიადი მეცნიერი იყო ძუელისა შჯულისა (ბიბლიის წიგნთა), და ახალი ესე სჯული ესწავა ნინო-საგან, და უმეტესნი იყო მასა ამხილებდა ყოველსა კაცსა და ასწავებდა ქვეშაირტსა-ჯუარკუმულსა ქრისტესა“).

რომ ქართულ-ებრაული წრეები ახლო თანამშრომლობას ეწეოდნენ ქართველებთან ლიტერატურის დარგში, და რომ ქართველ ებრაელებს თავისი წვლილი შეუტანათ ქართული მწერლობის განვითარების საქმეში, ამისი მაჩვენებელია თუნდაც ის ტრადიცია, რომელიც აბიათარსა და მასთან ერთად ქართველ ებრაელ ქალს სიდონიას (აბიათარის ასულს) წარმოგიდგენს პირველ ქართველ ქრისტიან მწერლებად. აბიათარს და სიდონიას მიეწერება მთელი წყება ფსევდო-ეპიგრაფიული ტექსტებისა ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ საქართველოში. (იხ. „აღწერილი აბიათარ ჰურიასა, რომელი იყო პირველ მღვდელი ბაგინსა შინა ჰურიასა მცხეთას და ნათელ ილო...“ თავი იბ; „მეორე თქმული მისივე აბიათარ მღვდლისაჲ კუართისათვის უფლისა...“; „რომელი აღწერა დედაკაცმან ჰურიამან სახელით სიდონია, ასულმან აბიათარ მღვდლისაჲმან“ თავი ზ; „თქმული მისივე სიდონიაჲსი“ თავი ც; „აღწერილი მისივე სიდონიაჲსი, რომელი იხილა და აღწერა [მოქცევაჲ მირიან მეფისაჲ]“ თავი თ; „მისივე აღწერილი აღწენებისათვის ეკლესიათასა“ [თავი ი]; „თქმული მისივე [სასწაულთათვის სუეტისა ცხოველისა]“ თავი ია).

დასასრულ, ცალკეა აღსანიშნავი მეტად საყურადღებო ცნობა, რომლის მიხედვითაც აბიათარ ყოფილა ავტორი საისტორიო თხზულებისა: „ცხოვრება და მოქცევა ქართლისა და მოთხრობა ნათესავობისა, და თუ რომელნი რომელთა ტომთანი ვართ, ანუ თუ ვითარ მოვიქცით და მივიღეთ სჯული ქრისტიანობისა...; აღწერილი აბიათარის“ (იხ. ზემოთ, გვ. 107 — 108, და სქოლიო 15, გვ. 137 — 138).

II

ბიბლიის ძველ-ქართული ვერსიები¹

(სქოლიო 2, გვ. 144, მნათობი № 2).

იმ განსაკუთრებული ინტერესის გამო, რომელსაც წარმოადგენს ბიბლიის ძველ-ქართული ვერსიები ქართული ენისა და ლიტერატურის ისტორიის თვალსაზრისით, ჩვენ აქ წარმოვადგენთ ბიბლიის ყველა არსებულ ტექსტების რედაქციულ კლასიფიკაციას.

ეს მით უფრო აუცილებელი ხდება, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში დღემდე არ ყოფილა სათანადოდ გაშუქებული რედაქციული დიფერენციატია ტექსტებისა, და ბიბლიის ვერსიები მიჩნეული იყო ძირითად ფენში ერთი დროისა და ერთი წარმოშობის ძველებად, იმ დროს როდესაც ქართულ ბიბლიას, როგორც ირკვევა, უაღრესად რთული ისტორია ჰქონია.

ჩვენ დრომდე მოღწეული ბიბლიის ძველ-ქართული ტექსტები, როგორც ირკვევა, შემდეგ ჯგუფებად უნდა დანაწილდეს:

1. არქაული ვერსიები. შეიცავს ძირითადში მე-4 — 5 საუკუნის ტექსტებს, ნაწილობ. რიგ რედაქტირებულს შემდეგს საუკუნეებში.

2. „მცირე კანონი“-ს ლექციონარი დაბადებითგან. მე-6 — 7 საუკ.

3. „დიდი კანონი“-ს ლექციონარი დაბადებითგან. მე-8 საუკ.

4. გიორგი მთაწმინდელისა: ლექციონარი დაბადებითგან და დავითნი. მე-11 საუკ.

5. არსენი იყალთოელისა: ბიბლიის ოც-და-ორი წიგნი (პირველი ნაწილი ბიბლიისა გარდა წინასწარმეტყველთა და დავითნისა). მე-11 — 12 საუკ.

6. გელათელი ანონიმისა: წინასწარმეტყველნი. 12 საუკ.

7. იოანე კიმპიელისა: ეკლესიასტე. 12 საუკ.

8 არსენი თარგმანისა: ქება-ქებათა. 12 — 13 საუკ.

¹) ამ მიმოხილვაში ჩვენ მხედველობაში გვაქვს საკუთრივ ბიბლია, გარდა ევრეთწოდებული „ახალი აღთქმის“ წიგნებისა.

1. არქაული მერსნიები

ბიბლიის წიგნთა არქაული ვერსიები, როგორც აღენიშნეთ, ძირითადად შეიცავს მე-4 — 5 საუკუნის ტექსტებს, რომელთაც მიმდევრო საუკუნეებში განუცლიათ რედაქციული ცვლილებანი სხვადასხვა სახისა და სხვადასხვა მოცულობისა.

ეს არქაული ვერსიები ორ ძირითად რედაქციად ნაწილდება. ამთვან, როგორც პირველ რედაქციას, ისე მეორე რედაქციას მოეპოვება ქვე-რედაქციული განშტოებანი.

სახელდობრ, არსებული დედნები წარმოგვიდგენენ შემდეგს რედაქციულ დიფერენციაციას:

ა. პირველი რედაქცია.

პირველი რედაქცია წარმოდგენილია სამი დედნით, რომელთაც ვაერთებთ A ჯგუფის სახელწოდებით:

A¹ = ხელნაწერი საქართველოს მუზეუმისა № 51/A. ძირითადი ნაწილი. შეიცავს 18 ტექსტს: გამოსლვათა (ნაწილი)¹, ლევიტელთა, რიცხვთა, მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა, რუთი, მეფეთა I—IV, ეზრა I (არა-კანონიური), ნეემია, ესთერი (ძველ ებრაულს მიმდგომი მოკლე ვერსია), იობი, ივაენი სოლომონისნი, ეკლესიასტე, ეჭბათა-ჭება.

A² = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 104/S: რიცხვთა.

A³ = ეგვიპტური პალიმფსესტები (ამ-ჟამად დაცული ბრიტანეთის ოქსფორდის ბოდლეანისა და კემბრიჯის უნივერსიტეტების წიგნთსაცავებში): შეიცავს იერემია წინასწარმეტყველის ტექსტს. უძველესი ფრაგმენტი ქართული ბიბლიისა (ტექსტი ხანშეტურია).

ბ. პირველი რედაქციის განშტოებანი.

პირველი რედაქციის ქვე-რედაქციული განშტოებანი წარმოდგენილია თერთმეტი დედნით, რომელთაც ვაერთებთ a ჯგუფის სახელწოდებით:

a¹ = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 646/A. შეიცავს ტექსტებს: მეფეთა I—IV, ნეშტთა I—II, ესთერი, ტობია, ივდიითი, ეზრა I (არა კანონიური), ეზრა კანონიური, ნეემია.

a² = ხელნაწერი ქუთაისის მუზეუმისა № 28. შეიცავს ტექსტებს: შტასაქმე, გამოსლვათა, ლევიტელთა, რიცხვთა, მეორე სჯული.

a³ = ხელნაწერი ქუთაისის მუზეუმისა (მე-9 — 10 საუკუნის ფრაგმენტი ასომთავრულით): შესაქმე².

a⁴ = ერმიადინური ფრაგმენტი: მეფეთა IV³.

a⁵ = იერუსალიმური ხელნაწერი № 113/3: მეფეთა I—IV.

a⁶ = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 51/A, მეორე ნაწილი: ნეშტთა I—II, ეზრა კანონიური, ტობია, ივდიითი, ესთერის შემატებანი (ლუკიანეს ვერსიით), სიბრძნე სოლომონისი.

a⁷ = ბაქარისეული ბიბლიის 7 ტექსტი: გამოსლვათა, ლევიტელთა, რიცხვთა, მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა, რუთი.

a⁸ = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 1207/H: გამოსლვათა (ნაწილი)⁴, ლევიტელთა, რიცხვთა, მეორე სჯული.

¹) „გამოსლვათა“ წიგნი 51/A ხელნაწერში ორი განსხვავებული რედაქციის გაერთიანებას წარმოადგენს: ნაწილი შეიცავს არქაული ვერსიის პირველი რედაქციის ტექსტს, ხოლო ნაწილი არსენი იყალთოელის ტექსტს.

²) ეს საყურადღებო ფრაგმენტი გელათიდან არის ჩამოტანილი ქუთაისის მუზეუმში. (როდესაც ჩვენ ეს ხელნაწერი გაეშინჯეთ, იგი ჯერ კიდევ არ იყო შეტანილი კატალოგში და სამუზეუმო ნომრით აღნიშნული; ამის გამოა, რომ ეს ხელნაწერი უნომროდ გვაქვს აქ მოხსენებული).

³) იხ. Н. Марр, Эчмиадзинский фрагмент... (ХВ, II, стр. 378—388).

⁴) „გამოსლვათა“ წიგნი 1207/H ხელნაწერში აგრეთვე წარმოადგენს ორი განსხვავებული რედაქციის გაერთიანებას: ნაწილი შეიცავს არქაული ვერსიის პირველი ქვე-რედაქციის ტექსტს, ხოლო ნაწილი არსენი იყალთოელის ტექსტს.

a^0 = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 243/A: მეორე სჯული.

a^{10} = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 885/H: მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა. რუთი, იობი, (დეფექტი), ნეშტთა I—II, ესთერი, ტობია, იედიითი. ეზრა I (არაკანონიური), ეზრა კანონიური, ნეემია.

a^{11} = ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 570/A: მეფეთა III—IV, ნეშტთა I—II, ესთერი, ტობია, იედიითი, ეზრა I (არაკანონიური), ეზრა კანონიური, ნეემია.

ხელნაწერები a^0 , a^9 , a^{10} , a^{11} — რედაქციულად ახლო სდგანან ერთი-მეორესთან. დანარჩენები უფრო დაცილებულია ერთმეორეს.

გ. მ ე ო რ ე რ ე დ ა ქ ც ი ა .

მეორე რედაქცია წარმოდგენილია ცნობილი იერუსალიმური ხელნაწერით (№ 1/7 — 11), რომელსაც აღენიშნავთ ლიტერით B.

შეიცავს შემდეგს ტექსტებს: (თავი აკლია), 12 მცირე წინასწარმეტყველნი, ესაია-იერემია, ბარუქი, გოდებანი, ეპისტოლე იერემიასი, იეზეკიელი, დანიელი, ეზრა I (არაკანონიური), ნეემია, ეზრა IV, (ბოლო აკლია).

დ. მ ე ო რ ე რ ე დ ა ქ ც ი ი ს გ ა ნ შ ტ ო ე ბ ა .

მეორე რედაქციის ქვე-რედაქციული განშტოება წარმოდგენილია ორი დედნით, რომელთაც ვაერთებთ ხ ჯგუფის სახელწოდებით:

b^1 = ოშკური (ათონური) ხელნაწერი, რომელიც შეიცავს ტექსტებს: შესაქმე, გამოსლვათა, ლევიტელთა, (დეფექტი), მსაჯულთა, რუთი, იობი, მეფეთა I—IV, იგავნი სოლომონისნი, ეკლესისტე, ჭებათა-ჭება, სიბრძნე სოლომონისი, სიბრძნე ზორაქისი, 12 მცირე წინასწარმეტყველნი, ესაია, იერემია, ბარუქი, გოდებანი, ეპისტოლე იერემიასი, იეზეკიელი, დანიელი, ეზრა I (არაკანონიური), ეზრა კანონიური (გამოკრებილი), ნეემია, ეზრა IV, ესთერ-მარდოქე, იედიითი, ტობია.

b^2 = ხანმეტი ესაია, დაცული საქ. მუზეუმის პალიმფსესტების კოლექციაში¹.

აქ საკიროა აღენიშნათ აგრეთვე, რომ ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიების ისტორიისათვის ინტერესს წარმოადგენს მე-10 საუკუნის ქართველი მწერლის იოანე-ზოსიმეს ტექსტი: „წიგნნი ბექდულნი ძელისა შჯულისანი“. იოანე-ზოსიმეს ეს ტექსტი ორ სიას შეიცავს პირველ ძირითად სიას აღენიშნავთ ლიტერით Z; მეორე სიას (დამატების სახით დართულს არშიაზე) — Z².

Z-ში წიგნები ჩამოთვლილია ასეთი თანამიმდევრობით: დაბადება, გამოსლვათა,

ლევიტელთა, რიცხვთა, მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა, რუთი, მეფეთა,

(I—IV), ნეშტთა (I—II), ეზრა (I—II, ე. ი. პირველი არაკანონიური, და მეორე — კანონიური), დანიელი, ესთერ-მარდოქე, ფსალმუნნი, იგავნი, < სიბრძნე სო-

¹) ბიბლიის არქაული ვერსიების ზემოთ-ჩამოთვლილი 17 დედნის გარდა მოიპოვება კიდევ რამდენიმე დედანი, რომელთა რედაქციული კუთვნილება გამოკვლეული არა გვაქვს:

ა) სინური ხელნაწერი № 34/19: შეიცავს შესაქმის ფრაგმენტს.

ბ) საქ. მუზეუმის ხელნაწერი № 1085/A: შეიცავს გამოსლვათა ფრაგმენტს.

გ — ე) დაბადების სამი არა-ხანმეტური პალიმფსესტები, დაცული საქ. მუზეუმის პალიმფსესტთა კოლექციაში.

ამას გარდა, რამდენიმე შენიშვნა „დავითნის“ ხელნაწერებზე.

დავითნის ტექსტი ჩვეულებრივ არ შექმნდათ ბიბლიის კრებულებში, რადგან დავითნი ცალკე ხელნაწერების სახით იყო გავრცელებული. ბიბლიის კრებულში დავითნი გვხვდება მხოლოდ ერთხელ (51/A ხელნაწერში. შეიცავს გიორგი მთაწმინდელის ტექსტს).

რაც შეეხება დავითნის ცალკე ხელნაწერებს, ასეთები შრავლად შენახულა. დავითნის არქაული ვერსიები წარმოდგენილია ხელნაწერებში: სინური № 1 (ჰილისა), 29/4, 2, 3, 22/5, საქ. მუზეუმის ხელნაწერი 38/A (სამეცნიერო გამოცემა), საქ. მუზეუმის ხელნაწერები 5222/S, 5223/S, 5161/S, 1090/A, 1798/H, საქ. ცენტრ-არქივის ხელნაწერი № 171, ათონური ხელნაწერი № 2 და სხვ.

ლომონისა >, ისუ ზირაქი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება, 12 წინასწარმეტყველნი, ესაია, იერემია, ბარუქი, გოდებანი, იეზეკიელი, იობი.

2²-ში ჩამოთვლილია ბიბლიის მხოლოდ მეორე ნაწილის წიგნები, ასეთი თანამიმდევრობით: იობი, დავითნი, იგავნი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება, სიმონანე სოლომონისი, ეზრა, ესთერი, ივდიო, ტობია, ისუ ზირაქი, 12 წინასწარმეტყველნი, ესაია, < იერემია >, ბარუქი, გოდებანი. ეპისტოლე იერემიასი, იეზეკიელი, დანიელი.

ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიის პირველადი „კანონი“.

ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიების ხელნაწერებისა და რედაქციული დიფერენციაციის მიმოხილვის შემდეგ ჩვენ აქ შევეხებით ძირითად საკითხს, თუ როგორ იყო არქაული ქართული ვერსიის თავდაპირველი „კანონი“, წიგნთა შემადგენლობა და თან-რიგი.

დღენების შესწავლიდან ირკვევა, რომ ბიბლის არქაული ქართული ვერსია თავდაპირველად შეიცავდა 23 წიგნს, შემდეგის თან-რიგით:

I ჯგუფი [ხელნაწერი]

1. შესაქმე
2. გამოსლვათა
3. ლევიტელთა
4. რიცხეთა
5. მეორე სჯული

II ჯგუფი [წინასწარმეტყველნი]

(ა) პირველნი წინასწარმეტყველნი:

6. ისუ ნავესი
7. შაჯულთა
8. მეფეთა I — II
9. მეფეთა III — IV

(ბ) შემდგომნი წინასწარმეტყველნი:

10. 12 მცირე წინასწარმეტყველნი
11. ესაია
12. { იერემია
 } ბარუქი
13. იეზეკიელი

III ჯგუფი [მაგიოგრაფია]

14. სუთი
15. იობი
16. დავითნი
17. იგავნი
18. ეკლესიასტე
19. ქებათა-ქება
20. გოდებანი
21. { ეზრა I (არა კანონიური)
 } ნეემია
22. დანიელი
23. ესთერი.

¹) სუთი წიგნი, მე-16 დან მე-20 მდე (ე. ი. დავითნი, იგავნი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება და გოდებანი) შემდეგ ზევით გადატანილი, ამ-რიგად: პირველი იობი (ე. ი. დავითნი, იგავნი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება) მოუთავსებულია მე-9-ს შემდეგ (ე. ი. „მეფეთა“-ს შემდეგ), ხოლო მეხუთე (ე. ი. გოდებანი) მოუთავსებულია მე-12-ს (ე. ი. ბარუქის) შემდეგ.

საკმაოა გადახედოთ ამ სიას, რათა ჩვენთვის ცხადი გახდეს, რომ ბიბლიის არქაული ქართული ვერსია ორგანიულად უკავშირდება ებრაულ ბიბლიას¹.

ამავე დროს არქაული, ქართული ვერსია არსებითად დაშორებულია ბერძნულ სექტანტას:

1) ბერძნულ სექტანტაში, როგორც ცნობილია, არის მთელი რიგი ზედშემა წიგნებისა, რომელნიც ქართულ ბიბლიაში თავდაპირველად არ ყოფილა (ისევე როგორც არც ებრაულ ბიბლიაშიაც არ მოიპოვება ეს წიგნები).

2) ამას გარდა წიგნების თანრიგი ქართულ ბიბლიაში სულ სხვა ყოფილა ვიდრე სექტანტაში. (როგორც ცნობილია, სექტანტაში წიგნები დალაგებულია განსხვავებული თანმიმდევრობით, ოთხ ჯგუფად: სჯულდება. ისტორიული წიგნები, სამოძღვრო წიგნები და წინასწარმეტყველნი).

აღსანიშნავია, რომ შემდგომ ხანაში ქართული ბიბლიის რედაქტორებს ნაწილობრივ შეუფარდებიათ წიგნების თანრიგი ბერძნულთან, მაგრამ ეს შეთანხმობა ბოლომდე არა მიყვანილი. სახელდობრ ხუთი წიგნი: დავითნი, იგავნი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება და გოდებანი ადრევე გადაუტანიათ ბოლოდან (მესამე ჯგუფიდან) შუა ნაწილში (იხ. ზემოთ, გვ. 119, სქემა, და შენიშვნა 1). ხოლო რაც შეეხება პაგიოგრაფიის განყოფილების დანარჩენ ექვს წიგნს (ე. ი. რუთი, იობი, ეზრა, ნეემია, დანიელი, ესთერი) — ჩვენ გვაქვს გარკვეული ჩვენება, რომ ეს ექვსი წიგნი არათუ თავდაპირველად, არამედ შემდეგ ხანაშიაც ბოლოში იყო მოთავსებული (ე. ი. მესამე ჯგუფში, პაგიოგრაფიის განყოფილებაში), ისევე როგორც ეს ებრაულ კანონშია მიღებული².

¹) ებრაულთან ახლოვებს ქართულს ბიბლიას როგორც წიგნთა თან-რიგი (დანაწილება სამ ჯგუფად), ისე წიგნთა შემადგენლობა. წიგნთა შემადგენლობის მხრით მხოლოდ შემდეგი სხვაობაა: 1. ქართულში არ ყოფილა თავდაპირველად უკანასკნელი წიგნი „ნეშტთა“ (რომელიც „მცეთა“-ს პარალელურ ტექსტს შეიცავს); 2. ეზრა კანონიურის ნაცვლად არის ეზრა I არა-კანონიური (ეს შესაძლოა მეორედი მოვლენა იყოს); 3. იერემიას შემდეგ ჩართულია ბარუქი.

²) რომ კერძოდ წიგნები: ეზრა, ნეემია, დანიელი და ესთერი — ქართული ბიბლიის ბოლოს, ე. ი. მესამე ჯგუფს (პაგიოგრაფიის განყოფილებას) ეკუთვნის, ეს სიხანს შემდეგვიდან:

ა) ეზრა, ნეემია და ესთერი ბოლოში (მესამე ჯგუფის ადგილას) არის მოთავსებული ბიბლიის ძველ კოდექსებში: ოშქურში (b¹) და იერუსალიმურში (B).

ბ) Z-ში, ისტორიულ წიგნთა წყებაში ეს თ ერთ თ ან ერთად მოთავსებულია დ ა ნ ი ე ლ ი (იმ დროს როდესაც სექტანტის დანაწილების თანახმად ესთერი და დანიელი სხვადასხვა ჯგუფებს ეკუთვნიან). აქედან ცხადია, რომ ქართულ ბიბლიაში ესთერი და დანიელი თავდაპირველად პაგიოგრაფიის მესამე განყოფილებაში ყოფილან მოთავსებული, რადგან მხოლოდ აქ შესაძლოა შეხვედროდენ ერთმანერთს ესთერის და დანიელის ტექსტები; როგორც ცნობილია, ებრაულ ბიბლიაში მესამე პაგიოგრაფიულ განყოფილებაში ესთერი და დანიელი მართლაც ერთი-მეორის მიღევნებით იწერებოდა.

რაც შეეხება რუთისა და იობის წიგნებს, რომ ეს ორი წიგნიც ქართული ბიბლიის ბოლოს, ე. ი. მესამე ჯგუფს (პაგიოგრაფიის განყოფილებას) ეკუთვნის, ეს დასტურდება შემდეგვიდან:

ა) იობის წიგნი Z-ს კანონში მოთავსებულია ბოლოში (მესამე ჯგუფის ადგილას), ებრაული კანონის განლაგების შესაბამისად.

ბ) ქართული ბიბლიის პირველი და მეორე ქვე-რედაქციის ხელნაწერებში (იხ. ხელნაწერები a^o და b¹) ისტორიულ წიგნთა წყებაში ერთად არის მოთავსებული რუთი და იობი, (იმ დროს როდესაც სექტანტის დანაწილებით რუთი და იობი სხვადასხვა ჯგუფებს ეკუთვნიან). აქედან ირკვევა, რომ ქართულ ბიბლიაში რუთი და იობი თავდაპირველად პაგიოგრაფიის მესამე განყოფილებაში ყოფილან მოთავსებული, რადგან მხოლოდ აქ შესაძლოა შეხვედროდენ ერთმანერთს რუთის და იობის ტექსტები; როგორც ცნობილია, ებრაულ ბიბლიაში მესამე პაგიოგრაფიულ განყოფილებაში რუთი და იობი მართლაც ერთ წყებაში იყვნენ მოთავსებულნი.

ამ-რიგად უშუალო კავშირი ქართული ბიბლიისა ებრაული ბიბლიის ტრადიციასთან — უდავოა.

ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიის შემსებვა ახალი ტექსტებით

არქაული ქართული ბიბლია, რომელიც, როგორც ირკვევა, ძირითადად ებრაული ბიბლიის განშტოებას წარმოადგენდა, შემდეგ თანდათან შეუესიათ ახალი წიგნებით.

თავდაპირველად ეს თერის წიგნის შესახებ.

ესთერის წიგნი, როგორც ცნობილია, სამი სხვადასხვე რედაქციით არის შენახული: 1 მოკლე ძველ-ებრაული ვერსია; 2 ლუკიანეს ვერსია; 3 სექტანტის ვერსია.

ქართულ ბიბლიაში თავდაპირველად მოთავსებული ყოფილა მოკლე ძველ-ებრაული მიმდგომი ტექსტი. მას შემდეგ ქართულად უთარგმნიათ დანარჩენი რედაქციებიც, ე. ი. ლუკიანეს ვერსია და სექტანტის მიმდგომი ტექსტი.

პირველი ძველ-ებრაული მიმდგომი ვერსია დაცულია პირველი რედაქციის ხელნაწერში A¹. მეორე, ლუკიანეს ვერსია დაცულია პირველი რედაქციის განშტოების ხელნაწერებში (ა ჯგუფის ხელნაწერები). მესამე — სექტანტის მიმდგომი ვერსია დაცულია მეორე რედაქციის განშტოების ხელნაწერში (ბ¹).

გარდა ესთერის ვერსიებისა ქართულად უთარგმნიათ შემდეგი წიგნები, რომლებიც ქართული ბიბლიის პირვანდელს შემადგენლობაში არ ყოფილა:

ნეშტა I და II¹

ეზრა კანონიური²

ეზრა IV²

იედიით³

ტობია⁴

ეპისტოლე იერემიასი⁵

სიბრძნე სოლომონისი²

სიბრძნე ზირაქისი⁶

ქართველ ავტორებს უთარგმნელად დაუტოვებიათ არა-კანონიური მკაბელთა წიგნები (და აგრეთვე არა-კანონიური აპოკრიფი ეზრა III).

ამ დამატებით წიგნთა თარგმანები სიანს შესრულებული ყოფილა არა უკვიანეს შე-5 — 6 საუკუნეებისა, რადგან თარგმანებში მიღებულია ამ ეპოქისათვის დამახასიათებელი წარმართული ხანიდან შერჩენილი საკალენდარო ტერმინოლოგია.

¹) ნეშტა I და II არის ა ჯგუფის ხელნაწერებში და Z-ში. არ არის b ჯგუფში. (რედაქციული დიფერენციაციის მიხედვით არ უნდა ყოფილიყო აგრეთვე A-ში და დეფექტურად დაცულს B-ში).

²) კანონიური ეზრას ტექსტი სრულად არის წარმოდგენილი ა ჯგუფის ხელნაწერებში, ხოლო შემოკლებული სახით b-ში. კანონიური ეზრა არ არის B-ში და Z-ში. (რედაქციული დიფერენციაციის მიხედვით არ უნდა ყოფილიყო აგრეთვე A ჯგუფში).

³) ეზრა IV არის B და b ჯგუფებში, არაა ა ჯგუფის ხელნაწერებში და Z-ში. (არ უნდა ყოფილიყო, რედაქციული დიფერენციაციის მიხედვით, აგრეთვე A ჯგუფში).

⁴) იედიითი და ტობია არის ა და b ჯგუფებში და Z²-ში. არაა Z-ში. (რედაქციული დიფერენციაციის მიხედვით არ უნდა ყოფილიყო A-ში. არა სიანს, დეფექტების გამო, იყო თუ არა B-ში).

⁵) ეპისტოლე იერემიასი არის B და b ჯგუფებში და Z²-ში, არაა Z-ში. (არა სიანს, დეფექტების გამო, იყო თუ არა A და a ჯგუფებში).

⁶) სიბრძნე სოლომონისი და სიბრძნე ზირაქისი არის b¹-ში, Z-ში და Z²-ში (აგრეთვე, სპორადიული სახით, ხელნაწერ 51/A-ს არა ძირითად ფენში). არაა ა ჯგუფის ხელნაწერებში. არ უნდა ყოფილიყო, რედაქციული დიფერენციაციის მიხედვით, A-ში. გამოურკვეველია, დეფექტების გამო, იყო თუ არა B-ში.

ჩვენ ამაზე დაემათავრებთ ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიების მიმოხილვას, რაც შეეხება ქართული ბიბლიის შემდეგ-დროინდელ ვერსიებს. მათ შესახებ დაეკმაყოფილებით მოკლე შენიშვნებით.

2. „მცირე კანონი“-ს ლექციონარი

მე-6 — 7 საუკუნეთა მიჯნაზე, როგორც ეს გამორკვეული გვაქვს სპეციალურ გამოკვლევაში, ქართულად შემოღებულ იქმნა „მცირე კანონი“¹. ამავე ხანებში, შეფარდებით „მცირე კანონ“-თან, შეუდგენიათ ლექციონარი, საკითხავები ბიბლიიდან („ძველი და ახალი აღთქმის“ წიგნებიდან).

ჩვენ დრომდე მოღწეულა ფრაგმენტი ასეთი ლექციონარისა, მე-7 საუკუნის ხანმეტო პალიმფსესტი (საქ. მუზეუმის ხელნაწერი № 999 ბ/Н), რომელშიაც დატულია საკითხავები: შესაქმიდან (თავები IX, XVIII), სოლომონის იგავთაგან (თავი IX), და აგრეთვე მათედან (თავები XXIV — XXVI, ეგრეთ-წოდებული „ქანქარი“).

ლექციონარის შედგენის დროს საფუძვლად აუღიათ ბიბლიის არქაული ვერსიის ტექსტები, მაგრამ მასში შუუტანიათ ზოგიერთი სტილისტური ცვლილებანი.

3. „დიდი კანონი“-ს ლექციონარი

მე-8 საუკუნის ნახევარში საქართველოში ნაცულად „მცირე კანონი“-სა შემოღებულ იქმნა „დიდი კანონი“ („იერუსალემის განჩინება“).

„დიდი კანონ“-ში შეტანილია ვრცელი ლექციონარი ბიბლიისა, ე. ი. ბიბლიის ტექსტები, წლის მანძილზე ცალკე საკითხავების სახით დანაწილებული².

„დიდი კანონი“-ს რედაქტორებს ლექციონარის შედგენის დროს უსარგებლნიათ ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიებით, მაგრამ ტექსტი საგრძნობლად არის გადამუშავებული³.

4. ბიორგი მთაწმიდელის ლექციონარი ბიბლიითგან და ღაპითნი

მე-11 საუკუნეში განთქმულმა ქართველმა მწერალმა გიორგი მთაწმიდელმა, როგორც ვადმოგვცემს მისი ბიოგრაფი, ქართულად სთარგმნა ბერძნულიდან „საწინასწარმეტყველო საწელიწდო“.

ამ ძეგლის ჩვენ დრომდე მოღწეულს მე-11 საუკუნის ხელნაწერის ანდერაში (იხ. ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა № 1350/Н) აგრეთვე დადასტურებულია გიორგი მთაწმიდელის ავტორობა; ანდერაში აღნიშნულია, რომ „საწელიწდოა საწინასწარმეტყველოა, წესსა ზედა ბერძულსა“ არის „ახალ თარგმნილი გიორგი მთაწმიდელისაა, სრული ყოველიურთ და უნაკლულოა“.

„საწელიწდო საწინასწარმეტყველო“ წარმოადგენს ლექციონარს ბიბლიიდან, ცალკე საკითხავების სახით დანაწილებულს წლის მანძილზე. „საწინასწარმეტყველო“ ეწოდება იმის

¹) იხ. ჩვენი წერილი: „ძველ ქართული წარმართული კალენდარი“ (საქ მუზეუმის ბრამბე ტ. VI, ტფ. 1931, გვ. 400—415).

²) ლექციონარში, გარდა საკუთრივ ბიბლიის წიგნებისა, ჩართულია აგრეთვე საკითხავები „ახალი აღთქმიდანაც“.

³) „დიდი კანონი“, ბიბლიის ლექციონარით, ჩვენ დრომდე მოღწეულა მთელი რიგი ხელნაწერების სახით:

1. კალის ხელნაწერი 8 — 9 საუკუნისა (დატულია სევანეთში, ს. კალაში),
2. ლაპილის ხელნაწერი 10 საუკუნისა (დატულია სევანეთში ს. ლაპილში),
3. სინური ხელნაწერი № 37/30 982 წლისა,
4. პარიზის ეროვნული წიგნთსაცავის ხელნაწერი № 3 (ancien fonds) — მე-11 საუკუნისა (საქ მუზეუმში მოიპოვება მისი ფოტო-პირი), და ამას გარდა მთელი რიგი ფრაგმენტები (მათ შორის პალიმფსესტები).

გამო, რომ აქ სკარბობს საკითხავები „წინასწარმეტყველთა“ წიგნებისა, მაგრამ ამასთან ერთად აქ მოყვანილია საკითხავები ბიბლიის ყველა დანარჩენი წიგნებიდან¹.

გიორგი მთაწმიდელი ამ შრომის შესრულების დროს მოქცეული ისევ, როგორც ის მოიქცა სახარების თარგმნის დროს, ე. ი. სტილია არ დაშორებოდა ძველს ტრადიციას; გიორგი მთაწმიდელს საფუძველად აუღია ბიბლიის არქული ვერსიების ტექსტი, რომელიც „მეუწამებია“ ბერძნულთან, და სტილისტიურად გადაუმუშავებია ბერძნულთან უფრო ზუსტი შესატყვისობის მისაღწევად.

გარდა ბიბლიის ამ ვრცელი ლექციონარისა, გიორგი მთაწმიდელს უთარგმნია ცალკე წიგნად „დავითნი“, იმავე მეთოდით, ე. ი. ძველი ქართული ტექსტებისთვის ანგარიშის გაწევით².

5. არსენი იჰალთოელის თარგმანები

გიორგი მთაწმიდელის შემდეგ ქართული ბიბლიოლოგიის დარგში მუშაობას აწარმოებს არსენი იყალთოელი, მე-XI — XII საუკუნის მწერალი, ქართული ჰუმანისტური სკოლის გამოჩენილი მოღვაწე, გელათის აკადემიის ცნობილი ხელმძღვანელი.

არსენი იყალთოელის დეწლი ქართული ბიბლიის ისტორიაში გამოირკვა მას შემდეგ რაც ჩვენ დაეადგინეთ, რომ ჩვენ დრომდე მოღწეული ხელნაწერი ბიბლიისა 1108/A (პირველი ნაწილი), რომელიც გელათის წიგნთსაცავში ინახებოდა, და რომელსაც ამის გამო „გელათურ ბიბლიას“ ეწოდებოდა, — წარმოადგენს არსენი იყალთოელის ავტოგრაფს.

ამ ავტოგრაფული ხელნაწერისა, ბაქარისეული ბიბლიის ტექსტისა და სხვა მასალების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე გამოირკვა, რომ არსენი იყალთოელს მართლაც დიდი შრომა ჩუტარებია ამ დარგში; არსენი იყალთოელს ხელახლა უთარგმნია ქართულად მთელი ბიბლია, გარდა წინასწარმეტყველთა და დავითნისა.

არსენი იყალთოელის თარგმნილი ტექსტებიდან ჩვენ დრომდე მოღწეულა შემდეგი 22 ტექსტი:

შესქმე, გამოსლვათა, ლევიტელთა, რიცხეთა, მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა, რუთი, მეფეთა I — IV, ნეშტთა I — II, ეზრა I — II, ნეემია, იობი, იგაენი სოლომონისნი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება, სიბრძნე სოლომონისი³.

არსენი იყალთოელის ეს თარგმანი შესრულებულია მე-11 — 12 საუკუნეთა საზღვარზე, 1003 წელზე უფრო ადრე (ავტოგრაფული ხელნაწერი არსენისა 1103 წლის უწინარეს არის გადაწერილი).

¹) „სწინასწარმეტყველოში“ ჩართულია აგრეთვე საკითხავები „ახალი აღთქმიდანაც“.

²) აქ საჭიროა აღენიშნოთ აგრეთვე, რომ გიორგი მთაწმიდელზე ადრე დავითნი უთარგმნია იმავე მთაწმიდელთა სკოლის მეორე ცნობილ ავტორს — ეფთიმე მთაწმიდელს, მაგრამ ეფთიმეს ეს თარგმანი აღარ გამოუშვია გასავრცელებლად ერთი განსაკუთრებული შემთხვევის გამო. გიორგი მთაწმიდელი, მის მიერ თარგმნილ დავითნის ანდერძში მოგვითხრობს, რომ ეფთიმე მთაწმიდელმა „დავითნი სთარგმნა, და მწერალს ვისმე მისცა დაწერად (ე. ი. გადასაწერად), და მან განჩაჰყუნა და უკმარ ჰყო, და მიგრიტგან სხუად არღარა სთარგმნა, არამედ ქართულნი დავითნი თანა ესხნიან, და სადაცა სიტყუად ეკმარებოდა, მუნით იწამის“. („ქართულნი დავითნი“ — ეწოდებოდა ამ ხანში დავითნის ძველ-ქართულ ვერსიებს).

ეფთიმეს მიერ თარგმნილი დავითნის ტექსტი, არც შავი პირველ-დედანი, და არც გადაწერილის მიერ „განჩაყენილი“ (ე. ი. გადაკეთებულ-შესწორებულნი), ჩვენ დრომდე არ შენახულა.

რაც შეეხება გიორგი მთაწმიდელის მიერ თარგმნილ დავითნის ტექსტს, მან კანონი-ზაცია მიიღო და შესცვალა ძველ-ქართული თარგმანები. გიორგი მთაწმიდელის თარგმანი მოღწეულა მთელი რიგი ხელნაწერების სახით.

³) ამას გარდა არსენი იყალთოელის საფიქრებელია თარგმნილი ჰქონდა ბიბლიის ამავე ნაწილის დანარჩენი ტექსტებიც: ესთერი, ივდიითი, ტობია (და აგრეთვე შესაძლოა ისო ზი-რაქი და მაკაბელნი), მაგრამ ეს ტექსტები ჩვენ დრომდე არ მოღწეულა.

თარგმანი შესრულებულია ბერძნული სექტანტიდან. არსენი, თარგმნის დროს, ბუნებრივია ითვალისწინებდა ყველა არსებული ქართული ვერსიების ტექსტებს და ანგარიშს უწყევდა მათ, მაგრამ მაინც არსენი უფრო თავისუფლად ეკიდება ტრადიციის და ნაკლებ ემოჭრილება მას, ვიდრე მაგალითად გიორგი მთაწმიდელი.

ბიბლიის თარგმანი არსენის ავტოგრაფულ ხელნაწერში წარმოადგენს სამეცნიერო გამოცემას, თარგმანს დართული აქვს ვრცელი კომენტარები, ეგზეგეტიური კატენები, აგრეთვე ბერძნულიდან გადმოღებული.

არსენი იყალთოელის მიერ თარგმნილს ბიბლიის ტექსტს, როგორც ირკვევა, საკმაოდ ფართე გავრცელება მიუღია; მას თუმცა არ შეუცვლია ძველ-ქართული ბიბლიის არქაული ვერსიები (რომელიც ძველი ტრადიციით იყო დაკანონებული და ავტორიტეტით მოსილი), მაგრამ ამ არქაული ვერსიების გვერდით არსენის ტექსტიც პარალელურად ყოფილა მიღებული.

არსენი იყალთოელის თარგმნილი ტექსტები დატულია შემდეგ დენებში:

1. არსენის ავტოგრაფში 1108/A: ლევიტელთა, რიცხვთა, მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა, რუთი.

2. ბაქარისეულ ბიბლიაში: შესაქმე, მეფეთა I—IV, ნეშტთა I—II, ეზრა I—II, ნეემია, იობი, ივანე სოლომონისნი, ეკლესიასტე, ქებათა-ქება, სიბრძნე სოლომონისი¹.

3. საქ. მუზეუმის ხელნაწერში 179/A: შესაქმე და გამოსლვათა.

4. საქ. მუზეუმის ხელნაწერში 1207/H: შესაქმე და გამოსლვათა (ნაწილი)².

5. საქ. მუზეუმის ხელნაწერი 51/A: შესაქმე და ნაწილი გამოსლვათა³.

6. ჩანართები ოშკური ბიბლიას (ხელნაწერები საქ. მუზეუმისა 471/A და 422 — 397/S, პირები ოშკური ბიბლიას: არსენისეული ტექსტებით შევსებულია ის ადგილები, რომლებიც ოშკურ ბიბლიას აკლდა).

7. გელათური პირი: რიცხვთა, მეორე სჯული, ისუ ნავესი, მსაჯულთა.

6. ბელათური ანონიმის თარგმანები

არსენ იყალთოელის შრომა გაუგრძელებია მე-12 საუკუნის ქართველ მწერალს, რომლის ვინაობა უცნობია, და რომელსაც ჩვენ გელათელ ანონიმს ვეძახით. სტილის მიხედვით ეს მწერალი ეკუთვნის გელათის აკადემიის სალიტერატურო სკოლას, რომელიც დააფუძნეს იოანე ფილოსოფოსმა და არსენი იყალთოელმა.

ამ გელათელ ანონიმს ბიბლიიდან უთარგმნია წინასწარმეტყველთა ტექსტი, ე. ი. სწორედ ის ნაწილი, რომელიც არსენი იყალთოელის შრომას აკლდა.

გელათელი ანონიმის ეს შრომა, აგრეთვე ავტოგრაფის სახით მოღწეული, დატულია არსენი იყალთოელის ავტოგრაფთან ერთად, იმავე ხელნაწერ კრებულში 1108/A. (ორივე ავტოგრაფი, არსენისა და გელათელი ანონიმისა, ინახებოდა გელათის წიგნთსაცავში).

თარგმანი შესრულებულია ბერძნული სექტანტის მიხედვით. შეიცავს შემდეგ ტექსტებს: ესაია, იერემია, ვოდებანი იერემიასნი, ბარუქი, ეპისტოლე იერემიასი, იეზეკიელი, დანიელი, 12 მცირე წინასწარმეტყველნი (ოსე, იოველი, ამოსი, აბდია. იონა, მიქა, ნაუში, ამბაკომი, სოფონია, ანგია, ზაქარია, მალაქია).

¹) ბაქარისეული ბიბლიის რედაქტორები, როგორც გამორკვეული გვაქვს, იცნობდნენ „გელათურ ბიბლიას“, რომელშიაც შეტანილია არსენის ავტოგრაფი. ბაქარისეულ გამოცემაში მოთავსებულს არსენის ტექსტებს საფუძვლად დასდებია თვით ეს არსენისეული ავტოგრაფი, ტექსტი უწყვიათ ავტოგრაფიდან ამოღებული ფურცლებიდან. (ავტოგრაფს ამჟამად აკლია სწორედ ის ნაწილი, რომელიც შესულია ბაქარისეულ გამოცემაში).

²) ნაწილი „გამოსლვათა“ ამ ხელნაწერში არქაული ვერსიის (პირველი ქვე-რედაქციის) მიმდგომ ტექსტს შეიცავს.

³) ამ ხელნაწერშიაც ნაწილი „გამოსლვათა“ შეიცავს არქაული ვერსიის (პირველი ქვე-რედაქციის) მიმდგომ ტექსტს.

თარგმანს, თვითნებური ავტორის წინ, დართული აქვს შესავალი განმარტებითი ბარათი: დართული აქვს აგრეთვე სქოლიოები.

აქ საჭიროა შევხვთ გელათელი ანონიმის „წინასწარმეტყველო“ ტექსტის შემდგომ-ისტორიასაც.

მე-18 საუკუნის 10-იან წლებში, სულხან-საბა ორბელიანის მოთავეობითა და უახლოეს-მონაწილეობით შესდგომიან ბიბლიის გამოცემას ტფილისში.

განზრახული ყოფილა ბიბლიის ორ ტომად გამოცემა: პირველად უნდა გამოსულიყო წინასწარმეტყველნი და „ახალი აღთქმის“ წიგნები, ხოლო მეორედ — ბიბლიის პირველი-ნაწილი ვიდრე წინასწარმეტყველებამდე.

სულხან-საბა ორბელიანს, წინასწარმეტყველოთა ტექსტის სასტამბოდ გასამზადებლად აუღია გელათელი ანონიმის ზემოთხსენებული ავტოგრაფული ხელნაწერი, დაუყვია ხელნაწერის ტექსტი თავებად და მუხლებად, და შეუტანია ტექსტში ზოგიერთი უმნიშვნელო, არა-არსებითი ხასიათის რედაქციული ცვლილებანი. (ავტოგრაფულ ხელნაწერში თავებად და მუხლებად დაყოფა და სარედაქციო შესწორებანი ჩანიშნულია თვით საბას ხელთ). შემდეგ გელათელი ანონიმის ეს ავტოგრაფული ხელნაწერი, გასწორებული და დასაბეჭდოდ გაწყობილი საბას მიერ, გადაუციათ სტამბაში და ამ დედნიდან აუწყვიათ ტექსტი (ხელნაწერს ატყვია სტამბაში აწყობის ნიშნები, სტამბური ლაჭები).

უკვე დაბეჭდილი ყოფილა წინასწარმეტყველოთა ტექსტი მთლიანად და აგრეთვე ნაწილი „ახალი აღთქმის“ ტექსტისა, როდესაც საბას, 1716 წელს ევროპიდან დაბრუნების შემდეგ, მოუწყვეს დევნა.

ხელმძღვანელმა კლერიკალურმა წრეებმა საეკვოდ ჩასთვალა ქართული ბიბლიის ტექსტი, რომლის რედაქცია ჩატარებული იყო კათოლიკობისადმი მიდრეკილი საბას მიერ, და ბიბლიის დაბეჭდილ ნაწილს აუტო-და-ფე გაუმართა, დასწვა.

ამ-რიგად, ბიბლიის ტფილისური გამოცემა აღარ განხორციელდა და დაბეჭდილი ნაწილი დაიღუპა.

მაინც საბას და მის მეგობრებს გადაურჩენიათ დაბეჭდილი ნაწილის ზოგიერთი ცალბე-ერთი ასეთი ნაბეჭდი ცალი შენახულა ბიბლიის ხელნაწერში 51/A (ეს ხელნაწერი 51/A გადაუწერინებია საბას, აუტო-დ-ფეს შემდეგ, მე-18 საუკუნის ათიანი წლების დასასრულს; ბიბლიის პირველი ნაწილი ვიდრე წინასწარმეტყველებამდე გადაწერილია ხელით, ხოლო ამის შემდეგ ჩართულია ის ნაწილი ბიბლიისა, რომელიც უკვე დაბეჭდილი იყო, ე. ი. წინასწარმეტყველნი სრულად და ნაწილი „ახალი აღთქმისა“. ბოლოში დართულია კონკორდანსი, შედგენილი საბას მიერ და გადაწერილი თვით საბას ხელით).

ეგ ზემოქართი ბიბლიის ამ ტფილისური გამოცემისა, რომელიც დასწვეს ტფილისში (ე. ი. წინასწარმეტყველნი და ახალი აღთქმის ნაწილი) ხელში ჰქონია აგრეთვე ბაქარისეული ბიბლიის გამოცემელ კომისიას, როდესაც ბაქარის მოთავეობით შეუდგენ ბიბლიის ბეჭდვას მოსკოვში. ბიბლიის ბაქარისეულ 1743 წლის გამოცემაში წინასწარმეტყველოთა ტექსტი უკვლევად არის გადმობეჭდილი ამ ტფილისური გამოცემიდან, რომელიც საბას რედაქციით არის დამზადებული.

ამ-რიგად, მე-12 საუკუნის ქართული მწერლის გელათელი ანონიმის მიერ თარგმნილი წინასწარმეტყველოთა ტექსტი სამი დედნის სახით არის მოღწეული: ავტოგრაფი მე-12 საუკუნისა, ტფილისური გამოცემა მე-18 საუკუნის ათიანი წლებისა, და ბაქარისეული გამოცემა 1743 წლისა¹.

¹) ტფილისურსა და ბაქარისეულ გამოცემებს მნიშვნელობა ენიჭებათ გელათელი ანონიმის წინასწარმეტყველოთა ტექსტის სრულად აღდგენაში. რადგან მე-18 საუკუნის შემდეგ ავტოგრაფიული ხელნაწერის ცალკეული ნაწილები დაკარგულა და ამ-ჟამად ავტოგრაფში ტექსტი ნაკლულევანად არის დაცული.

7 — 8. იოსანე ზიმპიველისა „ეკლესიასტა“. არსენი თარგმანისა „გაბათა-ქება“.

მე-12 საუკუნეში ქართველმა მწერალმა, რომელიც იოანე ფილოსოფოსი კიმპიველის სახელით არის ცნობილი, სთარგმნა ბერძნულიდან ქართულად კომენტარი ეკლესიასტისა — შეროფანე ზმირნელისა და ოლიმპიოდორე ალექსანდრიელისა. კომენტარიებთან ერთად იოანეს უთარგმნია ბერძნულიდან თვით „ეკლესიასტეს“ ტექსტი.

მას შემდეგ, მე-12 საუკუნის დასასრულსა და მე-13 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველ მწერალს არსენის, რომელიც თარგმანის (ე. ი. კომენტატორის) სახელით არის ცნობილი, ქართულად შეუდგენია კომენტარი ქებათა-ქებისა, და ამასთან დაკავშირებით მასაც ახლად უთარგმნია ბერძნულიდან ქართულად „ქებათა-ქების“ ტექსტი.

ბიბლიის წიგნთა ამ თარგმანებს საეკლესიო დანიშნულება ჰქონდათ. იოანე კიმპიველსა და არსენის „ეკლესიასტე“ და „ქებათა-ქება“ არ გამოუშვიათ ცალკე, არამედ მართოდენ კომენტარიების თანამყოლი ტექსტების სახით ჰქონდათ მოცემული. ბიბლიის კრებულებში იოანე კიმპიველისა და არსენის თარგმანები არ შესულა.

იოანე კიმპიველისა და არსენის ამ ტექსტებით სრულდება ბიბლიური წიგნების თარგმნა ქართულს ენაზე ძველი ქართული ლიტერატურის კლასიკურ ეპოქაში.

III

ოთხთაჲსი ძველ-ქართული ზეჩიბი

(სქოლიო 3, გვ. 145, მნათობი № 2).

„ოთხთაჲი“, აგრეთვე მნიშვნელოვანი ძველი უძველესი ხანის ქართული ენისა და ლიტერატურის ისტორიის თვალსაზრისით, — როგორც ირკვევა, ისეთივე რთული ისტორიის მქონეა, როგორც ბიბლიის პირველი ნაწილი; იგი არა ერთგზის უთარგმნიათ ქართულად. ოთხთაჲსი ჩვენ დრომდე მოღწეული ვერსიები შემდეგ რედაქციებად ნაწილდება:

IV — V საუკ.

1. ხანმეტი პირველი (ეფანგელოც“).
2. ხანმეტი მეორე (ქალიშურის მიმდგომი).
3. ხანმეტი მესამე (არქაული ლექციონარისა).

V — VI საუკ.

4. ხანმეტი მეოთხე („საბაწმიდური“).

VI — XI საუკ.

5. საბაწმიდურის განშტოებანი.

X — XI საუკ.

6. ეფთინე მთაწმიდელისა.
7. გიორგი მთაწმიდელისა.

XI — XII საუკ.

8. არსენი იყალთოელისა.
9. იოანე კიმპიველისა.
10. პავლე გელათელისა.

1 — 3. „ხანმეტი“ პირველი — მესამე (IV — V საუკ.)

ქართველი ოთხთაჲსი არქაულ ვერსიებს გიორგი მთაწმიდელის ცნობილ ანდერაშთ ეწოდება „ხანმეტნი“.

ეს სახელწოდება, როგორც ცნობილია, აღნიშნავს ამ არქაულ თარგმანთა ენის თავისებურებას, ეგრეთ-წოდებულ „ხან-მეტობას“, რაც ახასიათებდა ქართულ სალიტერატურო ენას უძველეს ხანაში.

ჩვენ ვტოვებთ ამ ტერმინს „ხანმეტი“ ქართული არქაული რედაქციების აღსანიშნავად.

ქართული მწერლობის არქაული ეპოქიდან ჩვენ დრომდე მოღწეულა ოთხთავის სამი თარგმანი, შესრულებული სხვადასხვა სალიტერატურო სკოლებში:

1. პირველი ტექსტი: „ე ვ ა ნ გ ე ლ ი ტ“. მოღწეულა ფრაგმენტის სახით. იგი დატულია ჰადიშური ოთხთავის დამატებაში („ისტოვასა მას აღსამაღლებელისა ევანგელიც მარკოზის თავისაჲ). ეს არის უძველესი ტექსტი ქართული ოთხთავისა, რომელიც ყველაზე მეტს ვარიანტულ სხვაობას შეიცავს მომდევნო რედაქციებთან შედარებით.

2. მეორე ტექსტი (ჰადიშურის მიმდგომი). მეორე რედაქცია ქართული ოთხთავისა წარმოდგენილია სამ ხანმეტურ პალიმფსესტში:

ხანმეტი ოთხთავი — ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა 999 — ა/Н.

ხანმეტი ოთხთავი — ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა 844 — ბ/Н.

ხანმეტი ოთხთავი — ხელნაწერი სვანური (ახლად აღმოჩენილი).

ამას გარდა, მეორე რედაქციის ეგვიპტე ტექსტი წარმოდგენილია უძველეს თარიღიან ოთხთავის ხელნაწერში, ეგრეთ-წოდებულ ჰადიშურში¹.

ამ მეორე რედაქციის მთარგმნელი იცნობს პირველი რედაქციის „ევანგელიც“-ს ტექსტს არის შეხვედრა ცალკე წაკითხვებში. მაგრამ სხვაობა მათ შორის იმდენად არსებითია, რომ ამ ორი რედაქციის სახით ჩვენ გვაქვს ორი სავსებით დამოუკიდებელი თარგმანი.

3. მესამე ტექსტი — არქაული ლექციონარისა.

დატულია ხანმეტ პალიმფსესტში 1445/Н (ხელნაწერი საქ. მუზეუმისა; წარმოადგენს ლექციონარს ოთხთავიდან).

ტექსტი ამ მესამე რედაქციისა განსხვავდება სხვა ცნობილი რედაქციებიდან.

4. „საბაწმიდური“ (V — VI სსშ.)

გიორგი მთაწმიდელი, თავის ცნობილ ანდერძში, მოგვითხრობს რა ოთხთავის ძველ-ქართულ თარგმანთა შესახებ, ცალკე აღნიშნავს ძველ-ქართულ თარგმანს: „ს ა ბ ა წ მ ი დ უ რ ი“.

თუ სახელდობრ რომელ რედაქციას მიემართებოდა ეს სახელწოდება „საბაწმიდური“, დღემდე გაურკვეველად ითვლებოდა სამეცნიერო ლიტერატურაში.

მაგრამ ამ საკითხის გადაჭრა ხერხდება ოთხთავის ერთი ხელნაწერის მიხედვით, რომლის ანდერძში პირდაპირ აღნიშნულია, რომ იგი დაიწერა „დ ე დ ი ს ა გ ა ნ ს ა ბ ა წ მ ი დ ი ს ა, განგებას ზედა ბერძულსა“².

სახელწოდება „საბაწმიდური“ წარმოსდგება პალესტინის „საბაწმიდის“ საეპისკოპოსოსიდან, სადაც ადრიატიკე არსებობდა ქართული კოლონია, და რომელიც ქართული მწიგნობრობის მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა ადრეულ საშუალ-საუკუნეებში.

თარგმანი „საბაწმიდური“ სახარებისა შესრულებული ყოფილა საბაწმიდაში, ბერძნული ენიდან, მე-5 — 6 საუკუნეთა მიჯნაზე, ყოველ შემთხვევაში ეს თარგმანი არაა უგვიანესი მე-6 საუკუნისა, რადგან მე-6 საუკუნის ქართულ ძეგლებში ჩვენ უკვე გვაქვს ციტატები სახარებიდან „საბაწმიდური“ რედაქციის მიხედვით.

უძველესი ჩვენ დრომდე გადარჩენილი ხელნაწერები საბაწმიდური ოთხთავისა ეკუთვნის მე-6 — 7 საუკუნეებს.

¹) აქ საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ ჰადიშური ხელნაწერი შეიცავს ამ მეორე რედაქციის ტექსტს თავის ძირითად ნაწილში. (ამას გარდა ჰადიშურში არის ნაწილი, რომელიც ახლად აღგება საბაწმიდურს და ამ უკანასკნელიდან მომდინარეობს).

²) იხ. ჩვენი წერილი „ხანმეტი და საბაწმიდური“ (ენიკის მოამბე, V).

5. „საბაწმიდური“-ს ბანშტოკბანი (VI — XI საუკ.)

ოთხთავის ამ ოთხი სხვადასხვა თარგმანებიდან, რომელიც არსებულია ქართულ ენაზე მე-4 — 6 საუკუნეებში, საბოლოო კანონიზაცია მოუღია „საბაწმიდურ“ რედაქციას.

„საბაწმიდური“ ტექსტი ფართოდ ვრცელდება და საერთო ხმარებაში არის მე-6 საუკუნიდან მოკიდებული მე-11 საუკუნემდე, ვიდრე იგი მე-11 საუკუნის ნახევრიდან არ შესცალა გიორგი მთაწმიდელის ახალმა თარგმანმა.

„საბაწმიდური“ რედაქცია წარმოდგენილია, როგორც ოთხთავის კოდექსებში მე-6 — 11 საუკუნეებისა, ისე „მცირე კანონი“-ს ლექციონარში (რომელიც მე-6 — 7 საუკუნეთა მიჯნაზე იყო შემოღებული) და აგრეთვე „დიდი კანონი“-ს ლექციონარში (რომელიც მე-8 საუკუნიდან შემოდის ხმარებაში).

ვიძლევით აქ „საბაწმიდური“ რედაქციის ძირითადი დენდების ჩამოთვლას:

ა) ოთხთავის კოდექსები:

1. ხანშეტი პალიმფესტი VI — VII საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 89/A).
2. ხანშეტი პალიმფესტი VI — VII საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 844 — გ/H).
3. ოპიზური 913 წლისა (ათონის კოლექცია).
4. შატბერდული 936 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. 1660/H).
5. შატბერდული 973 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. 1453/A).
6. ტბეთური 995 წლისა (ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის კოლექცია № 222 ი. ბ. დ.).
7. პარხალური 10 საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 4927/S).
8. ურბნისული 9 — 10 საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 28/A).
9. ქნის-ხევეური 9 — 10 საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 509/A).
10. მარიამის-საევანისა 9 — 10 საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 98/A).
11. გაბრიელისეული 9 — 10 საუკ. (საქ. მუზ. ხელნ. 405/S, 359/A).
12. „ანბან-დიდი“ 9 — 10 საუკ. (საქ. ცენტრ. არქ. № 107).
13. რაქული (წესური) 9 — 10 საუკ. (ქუთ, მუზ. ხელნ. № 176).
14. სევანური (ჭერაშული) 10 საუკ.
15. სევანური (ტიბერული) 10 საუკ.
16. ტფილისური 1008 წლისა (ქუთ. მუზ. ხელნ. № 363).
17. ოშკური 1033 წლისა (დაცულია სევანეთში, მესტიაში).
18. კუონდიდური 1050 წლისა (საქ. მუზ. 391/S, 367/A).
20. პალესტინური 1048 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. № 1741/H).
21. შავთური 1054 წლისა (საქ. მუზ. ხელნ. 962/S და 1287—ა/A) ¹.

ბ) „მცირე კანონი“ ლექციონარები:

1. ლექციონარი ჰაემეტი VII ს. (პალიმფეს. საქ. მუზ. 1329/H).
2. ლექციონარი ხანშეტ-ჰაემეტი VII ს. (გრაცის ხელნაწერი).
3. ლექციონარი ხანშეტი VII ს. (პალიმფეს. საქ. მუზ. 999 — ბ/H).

გ. „დიდი კანონი“-ს ლექციონარი:

„დიდი კანონი“-ს ხელნაწერთაგან უძველესია კალური ხელნაწერი მე-8 — 9 საუკუნისა. („დიდი კანონი“-ს ხელნაწერთა ნუსხა იხ. ზევით, გვ. 122 შენიშვნა¹).

მოყვანილი სიიდან ცხადია, თუ რამდენად ფართო გავრცელება ჰქონია საბაწმიდურ ტექსტს (— იგი ხმარებაში ყოფილა საქართველოს ყველა პროვინციებში და აგრეთვე ქართულ საზღვარგარეთულ კოლონიებში), ამასთან რამდენად ხანგრძლივი ყოფილა ამ ტექსტის გავლენა (მე-6-დან — მე-11 საუკუნემდე).

¹) ამას გარდა საბაწმიდური ოთხთავის კოდექსი წარმოდგენილია მთელი რიგი ფრაგმენტების სახით. (საბაწმიდური ოთხთავის კოდექსები წარმოდგენილი უნდა იყვეს აგრეთვე სინური კოლექციის ხელნაწერებში №№ 15/8, 38/12, 30/11 და 16/17, რომლებიც ამჟამად ჩენთის მისაწვდომი არ არის).

აღსანიშნავია, რომ აქ ჩამოთვლილი დედნები საბაწმიდური ოთხთავისა ტექსტულურად არ ჰფარავენ სრულს ზედმიწევნილობით ერთიმეორეს. როგორც სჩანს, საბაწმიდური ოთხთავის ტექსტს საუკუნეთა განმელობაში განუტყია ცვლილებანი, სხვადასხვა სალიტერატურო სკოლებში მოუხდენიათ მისი ნაწილობრივი გადაშუშავება-რედაქტირება. მაგრამ ეს რედაქციული შესწორებანი არ მიდის იმდენად შორს და მათ უფრო სწორადიული ხასიათი აქვთ; ყველა ამ დედნების სახით ძირითადში ჩვენ გვაქვს ერთი და იმავე თარგმანის, „საბაწმიდური“ ტექსტის განშტოებანი¹.

6—7. თარგმანები ეფთიმე მთაწმიდელისა და გიორგი მთაწმიდელისა (X—XI სსშ.)

ათონის სალიტერატურო სკოლამ, როგორც ცნობილია, ჩაატარა რევიზიონისტული მუშაობა, ხელახლა სთარგმნა ქართულად მთელი რიგი წინათ-არსებული ძეგლებისა ან და „განახლა“ ძველი ხანიდან ნაანდერძევი სალიტერატურო ძეგლები.

ამგვარი მუშაობა ჩატარებულ იქნა პირველ რიგში „ოთხთავის“ მიმართ.

პირველად ეს მუშაობა ჩაატარა ათონის სალიტერატურო სკოლის ფუძემდებელმა, გამოჩენილმა მწერალმა ეფთიმე მთაწმიდელმა (958—1028 წ.), რომელმაც ახლად სთარგმნა ქართულად ოთხთავის ტექსტი.

-(ეფთიმესეული ოთხთავი დაკულია საქ. მუზეუმის ხელნაწერში 484/A. ამას გარდა ეფთიმესეული ვერსია მათეს და იოანეს თავისა წარმოდგენილია ეფთიმეს მიერ თარგმნილ იოანე ოპროპიოსის კომენტარიებთან ერთად, როგორც კომენტარიების თანამყოლი ტექსტი).

მაგრამ ეფთიმე მთაწმიდელის თარგმანს არ მიუღია ფართე გავრცელება. ეს უნდა აიხსნას იმით, რომ ამ თარგმანის გამოქვეყნების დროს ათონის სალიტერატურო სკოლა ჯერ კიდევ „ახალნერგი“ იყო, ჯერ კიდევ არ ჰქონდა მოპოვებული იმდენად ფართე გავლენა, და ეფთიმესეულმა ახალმა თარგმანმა ვერ დაარდილა ძველი საბაწმიდური რედაქციის ტექსტი, რომელსაც მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია ჰქონდა და ავტორიტეტით იყო მოსილი.

უფრო გვიან მე-11 საუკუნის შუა წლებში, ათონის სკოლის მეორე ჭამოჩენილმა მწერალმა გიორგი მთაწმიდელმა ხელახლა სთარგმნა ქართულად ოთხთავი. გიორგი მთაწმიდელს ეს თარგმანი შეუსრულებია ტრადიციის ანგარიშ-გაწევით. გიორგი მთაწმიდელს საუფუძვლად აღუღა საბაწმიდური ოთხთავის ტექსტი, რომელიც „შეუწამებია“ მე-11 საუკუნეში საბერძნეთში გავრცელებულ დედანთან, და სტილისტიურად „განუხლებია“ იგი იმ რიგად, რომ გიორგი მთაწმიდელის ეს ახალი თარგმანი არ არის ისე არსებითად დაცილებული ძველს ტრადიციას.

გიორგი მთაწმიდელის ამ ახალმა თარგმანმა, რომელიც, უნდა აღინიშნოს, ბრწყინვალე კლასიკური ქართულით არის შესრულებული, — საბოლოოდ გაიმარჯვა და მან დაიჭირა ძველი თარგმანების ადგილი.

¹) აქ საქირია დამატებით აღენიშნათ შემდეგიც:

საბაწმიდური ტექსტი, თავდაპირველად, მე-VI—VII საუკუნეებში, ცხადია ხანმეტური და ჰაემეტური ორთოგრაფიით იწერებოდა (იხ. ზემოთმოყვანილ სიაში პირველი ორი ოთხთავის კოდექსი და „მცირე კანონი“-ს ლექციონარები).

მაგრამ შემდეგ, როდესაც ხანმეტ-ჰაემეტობა ხმარებიდან გამოვიდა, საბაწმიდური ტექსტი იწერებოდა ახალი ორთოგრაფიით (ისევე, როგორც ამას ვხედავთ ყველა სხვა ძეგლების მიმართაც). მე-IX—XI საუკუნის ხელნაწერებში საბაწმიდური ტექსტის შემცველი ხელნაწერები უკვე ახალი ორთოგრაფიით არის წარმოდგენილი.

ამიტომაც გიორგი მთაწმიდელი, როდესაც იგი მე-XI საუკუნის ნახევარში ეხება სახარების რედაქციებს, ცალკე მოიხსენიებს ძველ „ხანმეტ“ ტექსტებს, და ცალკე ასახელებს „საბაწმიდურ“ ტექსტს, რადგან „საბაწმიდური“, როგორც საერთო ხმარებაში მიღებული რედაქცია, ამ დროისათვის გავრცელებული იყო არა „ხანმეტური“ სახით, არამედ ახალი ორთოგრაფიით იყო წარმოდგენილი.

8 — 10. არსენი იყალთოელისა, იოანე ჰიმჰიმელისა და პავლე გელათელის თარგმანები (XI — XII საუკ.)

მე-XI — XII საუკუნის ქართული ჰუმანისტური სკოლის მწერლებმა — არსენი იყალთოელმა, იოანე ჰიმჰიმელმა და პავლე გელათელმა სთარგმნეს ბერძნულიდან ქართულად კომენტარიები სახარებისა, და კომენტარიებთან დაკავშირებით განმეორებით სთარგმნეს თვით ოთხთავის ცალკე წიგნები, როგორც კომენტარიების თანამყოლი ტექსტი.

ეს ძეგლებია:

ა რ ს ე ნ ი ი ყ ა ლ თ ო ე ლ ი ს ა: კომენტარი იოანეს სახარებისა (იოანე ოქროპრით). კომენტართან ერთად თარგმნილია იოანეს სახარების ტექსტი.

ი ო ა ნ ე ჰ ი მ ჰ ი მ ე ლ ი ს ა: კომენტარი მარკოზის და ლუკას სახარებისა (თეოფილაქტე ბულარელით). კომენტართან ერთად თარგმნილია მარკოზის და ლუკას სახარების ტექსტები.

პ ა ვ ლ ე გ ე ლ ა თ ე ლ ი ს ა: კომენტარი იოანეს თავისა (თეოფილაქტე ბულარელით). კომენტართან ერთად თარგმნილია იოანეს სახარების ტექსტი.

ამ თარგმანებს არ ჰქონდათ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, არამედ ეიწრო სპეციალურ მიზანს ემსახურებოდნენ, როგორც კომენტარიების თანამყოლი დანართი. (თვით ავტორებს არ გამოუშვიათ ეს თარგმანები ცალკე წიგნებად, კომენტარიებისაგან დაშორებით).

ამის შემდეგაც ფართე საყოველთაო ხმაარებაში ისევ რჩება გიორგი მთაწმიდელის თარგმანი, რომელმაც საბოლოო კანონიზაცია მიიღო.

აქ საჭიროა აღვნიშნოთ აგრეთვე, რომ არსენი იყალთოელისა, იოანე ჰიმჰიმელისა და პავლე გელათელის ეს თარგმანები, შედარებით გიორგი მთაწმიდელის თარგმანთან — მეტის ხელოვნურობით არის აღბეჭდილი (განსაკუთრებით უკანასკნელი ორისა), რაც გამოწვეულია ბერძნულან სრული შესატყვისობის მიღწევის მიზნით, გიორგი მთაწმიდელის თარგმანი უფრო ბუნებრივი ქართული კოლორიტით არის აღბეჭდილი.

არსენი იყალთოელისა, იოანე ჰიმჰიმელისა და პავლე გელათელის დასახელებული თარგმანებით სრულდება ოთხთავის ტექსტების თარგმნა ძველ-ქართულ მწერლობაში.

IV

უკველესი ააგიოგრაფიული ძეგლების დათარიღებისათვის

(სქოლიო 4, გვ. 146 — 147, მნათობი № 2).

ქართულს ენაზე მოღწეული უძველესი ნათარგმნი ჰაგიოგრაფიული ძეგლების დათარიღება მოხერხდა მას შემდეგ, რაც ჩვენ გავარკვიეთ ძველ-ქართული კალენდარის ისტორია¹, და აგრეთვე დაეადგინეთ ზოგიერთი სხვა ძირითადი საქრონოლოგია მარეენებელი.

ჰაგიოგრაფიული ტექსტები. ამ სათარიღო მარეენებელთა მიხედვით, ნაწილდება შემდეგ ჯგუფებად:

a.

ნაწარმოებნი, რომლებშიაც მიღებულია წარმართული ხანიდან მომდინარე კალენდარი, და რომლებიც ეკუთვნის უფრო ადრინდელ დროს. ეიდრე საქართველოში რომაული კალენდარი იქნებოდა შემოღებული. ამის მიხედვით, ქვემოთ-ჩამოთვლილი 15 ძეგლი თარიღდება მე-IV — VI საუკუნეებით:

1 მარტილობა კალისტრატესი; 2—3 სტეფანე პირველ-მარტილის შესახები ორი ტექსტი (მარტილობა სტეფანესი და პოვნა სტეფანეს ნაწილთა); 4 — 6 კირილე იერუსალიმელის

¹ იხ. ჩვენი წერილი: „ძველ-ქართული წარმართული კალენდარი“ (საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტ. VI და VII).

სამი საკითხავი (გამოჩინება ჯვარისა, რომელი გამოუჩნდა დიდსა კონსტანტინეს. პონა ჯვარისა, პონა სამსკუალთა); 7 ცხოვრება კოზმან-დამიანესი; 8 მარტილოზა კოზმან-დამიანესი; 9 მარტილოზა ქრისტეფორესი — პირველი ვერსია; მარტილოზა ქრისტეფორესი — მეორე ვერსია; 11 წამება ბიკტორისი — პირველი ვერსია; 12 მარტილოზა თაღლეოსისი; 13 მარტილოზა ქსესტოსი და თანამოღვაწეთა; 14 მარტილოზა ევბოლოსი და თანამოღვაწეთა; 15 მარტილოზა სპეესიპესი და თანამოღვაწეთა.

b.

ნაწარმოებნი. რომლებშიაც პარალელურად იხმარება წარმართული და რომაული კალენდარი. ამის მიხედვით ქვემოთ დასახელებული 3 ძეგლი მე-VI — VII საუკუნეებით თარიღდება:

1 მარტილოზა პროკოპისი; 2 ბიოგრაფია პავლესი (მოციქულთა წიგნის სამეცნიერო გამოცემიდან); 3 მარტილოზა ფილექტემონისი.

c.

ნაწარმოებნი. რომელშიაც მიღებულია რომაული კალენდარი. ხოლო ტექსტი დატულია „ხანმეტ“ ხელნაწერში. თარიღდება მე-VII საუკუნით:

მარტილოზა ქრისტინაასი.

d.

ნაწარმოებნი, რომლებზედაც არის მითითება „მცირე კანონ“-ში. „მცირე კანონი“ ეკუთვნის მე-VI — VII საუკუნეების მიჯნას; ამის მიხედვით ქვემოთ ჩამოთვლილი 8 ძეგლი ამ დროს უკვე არსებულა ქართულად:

1 მარტილოზა ლეონტიოსისი; 2 მარტილოზა ეესტათისი; 3 მარტილოზა პეტრე ალექსანდრიელისა; 4 მარტილოზა ანტონინესი და თანამოღვაწეთა; 5 მარტილოზა ალფიესი და თანამოღვაწეთა; 6 მარტილოზა პავლე ეპისკოპოსისა; 7 მარტილოზა პასაროონისი; 8 წამება მენაასი.

e.

ნაწარმოებნი, რომლებიც შეტანილია „მრავალთაფი“-ს პირველ ფენში. „მრავალთაფი“-ს პირველი ფენი ეკუთვნის აგრეთვე მე-VI — VII საუკუნეთა მიჯნას; ამის მიხედვით ქვემოთ მოხსენებული 6 ძეგლი ამ დროს უკვე არსებულა ქართულად:

1 — 2 წამება პეტრესი და წამება პავლესი; 3 წამება იაკობისი. იესუს ძმისა; 4 — 5 წამება ორმეოცთა სებასტიელთა; 6 წამება ათენაგენისა.

f.

ნაწარმოებნი, რომლებიც ენობრივად უდგება ზემოდ-დასახელებულ ძეგლებს, და ამის მიხედვით თარიღდება მე-IV — VII საუკუნეებით:

მარტილოზანი: 1 მამაასი; 2 ფოკაასი; 9 ვაროზისი; 4 იელიანესი; 5 ანდრიანესი და ანატოლესი; 6 კონონისი; 7 ტიმოთესი და მავრასი; 8 ლონგინოზისი; 9 ბაბილაასი; 10 ბასილი ჰამელისა; 11 თეკლაასი.

g.

ტექსტი VI — VII საუკუნეებისა, რომლის თარიღი ირკვევა ონომასტიკონისა და სხვა რეალიების მიხედვით: მარტილოზა იზიტ-ბუზიტისი.

შედარებითი ანალიზი ამ ძეგლებისა იძლევა საშუალებას უფრო ზუსტად განვსაზღვროთ ზოგიერთი ძეგლის თარიღი:

მარტილოზა კალისტრატესი. როგორც ირკვევა. მე-IV საუკუნეზე გვიანო დროისა არ არის ო.

1) სათარღო მამევენებლნი: ა) წარმართული საკალენდარო ტერმინოლოგია; ბ) ენობრივი ნიშნები. რომელიც განსაკუთრებული არქაულობით არის აღბეჭდილი; გ) ტერმინი „ფარსიველი“ — ბრძენის მართლმორწმუნის მნიშვნელობით (ეკუთვნის უძველეს ეპოქას. როდესაც ქართულ ეკლესიაში ჯერ კადეე ებრაულ-ქრისტიანული ტრადიცია იყო გაბა-

მარტილობა მ ა მ ა მ ს ი და მარტილობა ფ ო კ ა მ ს ი — სჩანს აგრეთვე მე-IV საუკუნის ეკლესიის, ყოველ შემთხვევაში მე-V საუკუნის გვიანი არაა¹.

მე-V საუკუნით თარიღდება: სტეფანე პირველ-მარტილის შესახებ ორი ტექსტი, კორილე იერუსალიმელის სამი საკითხავი, და კოზმან-დამიანეს შესახებ ორი ტექსტი².

V

„კითხვა-მიგება უფლისა და პაველისი“ და „მიმოდანსვა მოციქულთა“

(სქოლიო 5, გვ. 148, მნათობი № 2).

ხანმეტი პალიმფსეტური ფრაგმენტები, დაცული საქ. მუზეუმის ხელნაწერში 373/H, რომელიც აკად. ივ. ჯავახიშვილს მოხსენებული აქვს როგორც ერთი ნაწარმოები — პირობითი სახელწოდებით „აპოკრიფული საქმენი მოციქულთანი“³, როგორც გამოირკვა, შეიცავს ორს სხვადასხვა ნაწარმოებს:

1. „მიმოდანსვა მოციქულთა“. სრული ტექსტი ამ ნაწარმოების აღმოჩნდა საქ. მუზეუმის ხელნაწერში 341/H⁴.

2. „კითხვა-მიგება უფლისა და პაველისი“. ეს მეორე ნაწარმოები ჯერჯერობით ცნობილია მხოლოდ ზემოთ-დასახელებული ხანმეტური ფრაგმენტის მიხედვით. (სახელწოდებამ მეორე ნაწარმოებისა პირობითია, რადგან დასაწყისი, დასათურების შემცველი, არ შენახულა).

VI

მრავალთავი

(სქოლიო 6, გვ. 149, მნათობი № 2).

„მრავალთავი“-ს ტექსტები განლაგებულია რომაული კალენდრის მიხედვით, და ამის გამო (თუკი ამგვარი განრიგება რომაული კალენდრის თანახმად — თავდაპირველია) —

ტონებული, და წმინდა ქრისტიანული — სახარებიდან მომდინარე — ტერმინოლოგია ჯერ კიდევ არ ყოფილა საბოლოოდ განმტკიცებული).

აღსანიშნავია, რომ კალისტრატეს მარტივობის ტექსტს, როგორც ირკვევა, იცნობდა ევსტათი მცხეთელის ბიოგრაფიის ავტორი.

¹) ამ ძეგლთა განსაკუთრებული სიმკვლეის მაჩვენებელია მათი არქაული ენა: კერძოდ ამ ტექსტებში ტერმინი „ბ ა გ ი ნ ი“ ეწოდება ყოველგვარ სამლოცველო სახლს (განურჩევლად იმისგან, ქრისტიანებისა იგი. ებრაელებისა, თუ მაზდეიანებისა ან წარმართებისა. ქრისტიანული ეკლესიის მკრეხელს, ურწმუნოს, — ამ ტექსტებში ეწოდება „ბ ა გ ი ნ ი ს მძარცველი“). ხოლო მე-5 საუკუნეში ტერმინი „ბაგინი“ ასეთი მნიშვნელობით უკვე აღარ იხმარებოდა; ქრისტიანულ სამლოცველო სახლს მე-5 საუკუნის ტექსტებში უკვე ეწოდება „ე კ ლ ე ს ი ა“ (— ასე იხ. მე-5 საუკუნის ტექსტი — ბიოგრაფია შუშანიკისი, იხ. აგრეთვე მე-4 — 5 საუკ. ტექსტი ბიოგრაფია ცხრათა ყრმათა კოლაელთა, აგრეთვე საკითხავი სტეფანე პირველ-მარტილის ნაწილთა პოენისა, მარტივობა ევბოლოსი და თანამოღვაწეთა, და სხვ.), ხოლო „ბაგინი“ მე-5 საუკუნიდან მოკიდებული ეწოდებოდა ებრაელთა სამლოცველო სახლს და წარმართთა საკერაოს (იხ. საკითხავი სტეფანეს ნაწილთა პოენისა, საკითხავი კირილე იერუსალიმელისა, მარტივობა ევბოლოსი და თანამოღვაწეთა).

²) თარიღი ირკვევა პირველ რიგში ენობრივი ნიშნების მიხედვით. კერძოდ კოზმან-დამიანეს შესახებ ტექსტი უკვე არსებულა ქართულად უფრო ადრე, ვიდრე შუშანიკის ბიოგრაფია დაიწერებოდა, ე. ი. მე-5 საუკუნის 70-იანი წლების უწინარეს.

³) იხ. აკად. ივ. ჯავახიშვილი, „ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები“, ტფ. უნივერსიტეტის მოამბე. II. 1922 — 1923 წ., გვ. 338, 345 — 346, 390 — 391.

⁴) წარმოადგენს არა-ხანმეტურ გადმონაწერს ხანმეტური პირველდენიდან.

მრავალთავის კრებულის შედგენა მე-6 საუკუნის დასასრულზე აღმოჩნდეს დროს ვერ მიეკუთვნება.

Terminus post quem ირკვევა შემდგომის მიხედვით. ჩვენ დრომდე მოღწეულა მრავალთავის ორი ხანმეტი ხელნაწერი (პალიმფსესტური ფრაგმენტების სახით დაცული), რომლებიც მე-7 საუკუნით თარიღდება. აღსანიშნავია, რომ მე-7 საუკუნის ამ ხელნაწერებში ჩვენ გვაქვს მრავალთავის არა პირველადი დედანი, არამედ კრებული ამ დროს უკვე გართულებული ყოფილა დანართი სტატიებით (ეს ირკვევა „მრავალთავი“-ს ყველა არსებული რედაქციების შედარებითი ანალიზიდან).

ამ სათარიღო მაჩვენებელთა მიხედვით მრავალთავის კრებულის შედგენა მე-6 — 7 საუკუნეთა საზღვარს უნრა მიეკუთვნოს.

ეს არის ეპოქა, როდესაც ქართულ თეოლოგიურ აზროვნებას მოთავეობდა კირონი I დიდი. საფიქრებელია, რომ კრებულის შედგენაში ან თვით კირონს, ან კირონის სკოლას მიუღია მონაწილეობა.

VII

თეოლოგიური ლიტერატურის ძეგლები

(სქოლიო 7, გვ. 150, მნათობი № 2).

თეოლოგიური ლიტერატურის ძეგლები — გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმე“, იპოლიტე რომის პაპის კომენტარიები და ეპიფანე კვიპრელის „თულთაჲ“ (— ეს ნაწარმოებნი დაცულია ცნობილ შატბერდულ ხელნაწერში) — ენობრივი ნიშნების მიხედვით უდგება მე-5 — 7 საუკუნეთა ქართულ ტექსტებს, და არა შემდგომი ხანის ძეგლებს.

ბასილი დიდი და ათანასე ალექსანდრიელი ციტირებულია არსენი მცხეთელი კათალიკოსის ცნობილ ტრაქტატში „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“. (ამ უკანასკნელი თხზულების თარიღის შესახებ იხ. მესამე წერილში).

VIII

ძველი ქართული მწერლობის დარგები: აპოკრიფები, აპოკრიფების, ბიოგრაფიული ლიტერატურა, ისტორიოგრაფია.

(სქოლიო, 8, გვ. 158, მნათობი № 2).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, როგორც აღვნიშნეთ, არის ერთგვარი მერყეობა ენარების განსაზღვრაში, და დოკუმენტალური მხატვრული პროზა (ე. ი. ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურა) ხან მიეკუთვნება პაპიოგრაფიის დარგს, ხან წმინდა ისტორიოგრაფიას.

ბევრად უფრო მიზანშეწონილი იქნება. და მეტი სინათლე იქნება შეტანილი საგანში, თუ ამ ჯგუფის ძეგლებს ცალკე დარგის სახით გამოვყოფთ და დაეარქვებთ ნიშანდობლივ სახელს: „ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურა“.

იგი, ჯერ ერთი, განსხვავდება წმინდა წყლის პაპიოგრაფიისაგან, სადაც მთავარი ხაზი ეიწრო თეოლოგიური მიზანდასახულობით განისაზღვრება ხოლმე, და რომლებიც მეტწილად ლეგენდარულ ასპექტშია გაშლილი.

ამავე დროს ბიოგრაფიული ისტორიულ-მხატვრული ლიტერატურა, როგორც აღვნიშნავდით, არ შეიძლება განეკუთვნოს არც წმინდა ისტორიოგრაფიას; იგი თუმცა უახლოვდება ისტორიოგრაფიას მოთხრობის დოკუმენტალური ხასიათით. მაგრამ შორდება ამ უკანასკნელს, რამდენადაც იგი წმინდა მხატვრული ნაწარმოების ფორმაშია მოცემული.

გამოყოფა ბიოგრაფიული ლიტერატურისა (დოკუმენტალური პროზის დარგის) — საკუთრივ ჰაგიოგრაფიის დარგიდან არა ნაკლებ გამართლებულია, ვიდრე განყოფილება აპოკრიფული ლიტერატურისა და ჰაგიოგრაფიისა, რაც მიღებულია სამეცნიერო შწერლობაში, თუმცა აპოკრიფებსა და ჰაგიოგრაფიას ბევრი რამ აქვთ საერთო.

თუ ჩვენ ამგვარ დაჯგუფებას მივიღებდით საფუძვლად, მაშინ ძველი ქართული შწერლობის ძირითადი ტიპური ძეგლები შემდეგნაირად დანაწილდებოდა ცალკე დარგების მიხედვით: აპოკრიფები, წმინდა ჰაგიოგრაფია, ბიოგრაფიული ლიტერატურა (დოკუმენტალური მხატვრული პროზა), ისტორიოგრაფია.

ა. ა პ ო კ რ ი ფ ე ბ ა.

ტიპურ აპოკრიფებს წარმოადგენს ორი ძეგლი: 1 მოსახსენებელი მიმოსლვათათვის და ქადაგებათა მოციქულისა ანდრეასი, შედგენილი მე-10 — 11 საუკუნის შწერლის ეფთიმე მთაწმიდელის მიერ ბერძნულ წყაროების საფუძველზე; 2 ახალი მოსახსენებელი ანდრეას მიმოსლვათათვის მე-13 — 14 საუკუნის შწერლის — აწვევრელი ანონიმისა¹.

ბ. ს ა კ უ თ რ ი ე ჰ ა გ ი ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი მ წ ე რ ლ ო ბ ა.

ჰაგიოგრაფიული დარგის ძეგლებია: მე-10 საუკუნის შწერლის არსენი კათალიკოზის — ცხოვრება იოანე ზედაზნელისა და მოწაფეთა მისთა; მე-10 საუკუნის ანონიმისა — ცხოვრება დავით გარეშეცელისა; წამება დავით და ტირიქანისა (მე-9 საუკ., სამან იშხნელის სკოლა).

ჰაგიოგრაფიული შწერლობის თავისებურ სახეობას წარმოადგენს მე-11 — 12 საუკუნეთა მეტაფრასები: იოანე ზედაზნელისა (ორი მეტაფრასი), ისე წილენელისა (ორი მეტაფრასი), დავით გარეშეცელისა, შიოსი, რაუდენისა, დავით და კონსტანტინესი, არჩილისა.

ჰაგიოგრაფიული შწერლობის დარგს განეკუთვნება აგრეთვე ბასილი ვაჩესძის თხრობა სასწაულთათვის შიოსთა.

ჰაგიოგრაფიული რომანები არა-ქართულ თემატიკაზე წარმოდგენილია ძეგლებით: ბალაქვარი და აბუჯურაძე.

გ. ბ ი ო გ რ ა ფ ი უ ლ ი ის ტ ო რ ი უ ლ - მ ხ ა ტ ვ რ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა.

ბიოგრაფიული ლიტერატურის (დოკუმენტალური მხატვრული პროზის) ტიპური ძეგლებია: ბიოგრაფიები — 1 ცხრათა კოლაჯთა; 2 შუშანიკისა; 3 ეესტათი მცხეთელისა; 4 ჰაბოასი; 5 კონსტანტი კახაისი; 6 გობრონისი; 7 გრიგოლ ზანთელისა.

ორი ძეგლი: 1) ბიოგრაფია იოანე და ეფთიმე მთაწმიდელთა და 2) ბიოგრაფია გიორგი მთაწმიდელისა, — როგორც მიზანდასახულობით, ისე შესრულებით, უფრო განეკუთვნება საკუთრივ ისტორიოგრაფიას, ვიდრე ბიოგრაფიულ მხატვრულ პროზას; ამ ორი ძეგლის სახით ჩვენ გვაქვს გარდამავალი საფეხური ამ ორ დარგს შორის.

მე-9 საუკუნის შწერლის არსენი კათალიკოზის — შესხმა და მოსახსენებელი აბიბოს ნეკრესელისა, — წარმოადგენს ბიოგრაფიული და პანეგირიკული თანრების შეერთებას².

¹) ჩართულია ექსცერპტის სახით შევსებულ ქართლის ცხოვრებაში.

²) ამას გარდა ბიოგრაფიული თანრის ძეგლებიდან გადაკეთებული სახით მოღწეულა: 1 ბიოგრაფია პეტრე ივერიელისა (იხ. ზემოთ, გვ. 160 — 162, მნათობი № 2); 2 ბიოგრაფია სერაპიოს ზარზმელისა (მე-9 საუკუნის ავტორის ბასილი ზარზმელის თხზულება. გადაკეთებული მე-11 საუკუნეში); 3 ბიოგრაფია ილარიონ ქართველისა (ბასილი პროტოასიკრიტის მე-9 საუკუნის ტექსტი, ჯერ გადამუშავებული ანონიმის მიერ მე-11 საუკუნეში, შემდეგ მე-11 — 12 საუკუნეების საზღვარზე, „მეტაფრას-ქმნილ“ თეოფილეს მიერ).

ამას გარდა არსებული კიდევ მთელი რიგი ბიოგრაფიული თანრის ძეგლები, რომლებიც არ მოღწეულა, და რომელთაგან შენახულა ან მოკლე ექსცერპტები, ან ძირითადად გდამუშავებული პირები, ან-და მხოლოდ ბიბლიოგრაფიული ცნობებია მათ შესახებ დაცული. ასეთებია — ბიოგრაფები: რაუდენისა, იოანე ზედაზნელისა და მოწაფეთა, აბიბოს ნეკრესელისა, (მათ შესახებ იხ. ზემოთ გვ. 162 — 163, მნათობი № 2), არჩილისი, დავით და კონსტანტინესი, იოანე კათალიკოზისა, ილარიონ პარეხელისა და სხვათა.

დ. ისტორიოგრაფია

უძველესი ჩვენ დრომდე მოღწეული წმინდა ისტორიოგრაფიული ძეგლი არის „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ქართული ისტორიოგრაფიის ძეგლების სია წარმოდგენილია ჩვენ მიმოხილვაში და აქ მათ ჩამოთვლას აღარ შევუდგებით.

IX

ბიოგრაფია ცხრათა უჩხათა კოლაელთა

(სქოლიო 9, გვ. 159, მნათობი № 2).

კოლაელთა ბიოგრაფიის განსაკუთრებული სიძველის მაჩვენებელია როგორც ისტორიული გარემო, ისე კერძოდ ლიტურგიული პრაქტიკა, რომელიც ასახულია ამ ნაწარმოებში, ლოცვა-მღვდელმსახურების („უამობის“) მარტივი სახე, ნათელღების არქაოლოგიით აღბეჭდილი წესი. (თვით გადმოცემა ქრისტეს ღამით ნათელღების შესახებ, რომელზედაც საუბარია ამ ნაწარმოებში, სწანს ადრინდელი ქრისტიანული ტრადიციიდან მომდინარეობს).

ასეთი უაღრესად არქაული ლიტურგიული პრაქტიკა და წესები — მე-4 საუკუნის შემდეგ, და ყოველ შემთხვევაში მე-5 საუკუნის შემდეგ, მოსალოდნელი არ არის¹.

X

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს პირვანდელი შედგენილობა

(სქოლიო 1, გვ. 106, მნათობი № 3).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, როგორც ირკვევა, თავდაპირველად სრულდებოდა შემდეგ ადგილზე:

„ერისთავობდა სტეფანოზ, ძღ მისი, და ამან განიშორა ჯუარისა ეკლესიაჲ, და დადგო კრებაჲ ჯუარს ჯუარობისაჲ ერთ თთუე. და ტვილისს დაჯდა სტეფანოზ“.

უფრო გვიან მატიანისათვის დაუმატებიათ შემდეგი ადგილები:

1. ნაკვეთი. რომელშიაც საუბარია სამოელ და ევნონ კათოლიკოზთა შესახებ, არაბთა მიერ ბაბილონის („ბაღდადი“-ს) აღებასა და ბერძენთა საბერძენეთს წასვლის შესახებ².
2. დიდ ერისთავთა სია³.
3. ცხრა ცოლოსან კათოლიკოსთა სია⁴.
4. კათოლიკოსთა სია მამაიდან — არსენიმდე⁵.

ამას გარდა, სწანს, შემდეგ არის დამატებული ცნობა შუშანიკის შესახებაც, რაც ირკვევა იმის მიხედვით, რომ შუშანიკთან ერთად ჩართულია სამოელის (საქართველოს ეკლესიის მეთაურის) სახელი, მოხსენებული შუშანიკთან ერთად შუშანიკის ბიოგრაფიაში. (ჯუან-

¹) რაც შეეხება ტერმინს „სოფელი“. ეს ტერმინი იმავე მნიშვნელობით, როგორც ეს კოლაელთა ბიოგრაფიაშია მოცემული, დადასტურებულია უძველეს ქართულ ტექსტებში „ხანშეტობის“ დროისა.

²) ჯუანშერის ქრონიკაში კათოლიკოზთა სია თავდება თაბორ კათოლიკოზით (იხ. გვ. *415/197, *419/201), და თაბორის მომდენო კათოლიკოზებს სამოელსა და ევნონს ჯუანშერის ქრონიკა არ იცნობს. ამის მიხედვით აღნიშნული ნაკვეთის შესატყვისი ადგილი ჯუანშერის ქრონიკაში მომდინარეობს სხვა წყაროდან.

³) ამ სიას არ იცნობს ჯუანშერი.

⁴) ამ სიას არ იცნობს არც ჯუანშერი, და აგრეთვე არც სუმბატ დავითისძე, რომელიც თავისი თხზულების პირველ ნაწილში „მოქცევაჲ“-ს მატიანეს მისდევს.

⁵) ეს სია არის მხოლოდ შატბერძულ ვარიანტში და ამ სიას არ იცნობს არც ქელი-შური ვარიანტი, არც სუმბატ დავითისძე, არც ჯუანშერი და „მატიანე ქართლისაჲ“.

შერის ქრონიკა სათანადო ადგილას, საქართველოს ეკლესიის მეთაურთა სიაში, სამოელის სახელს არ იცნობს).

საქიროა აღნიშნით ამასთან, რომ როგორ გამოირკვა კელიშური ხელნაწერის აღმოჩენის შემდეგ „ბაღდადი“ წარმოადგენს შემდეგ-დროინდელ გლოსას, და „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს თავდაპირველ ტექსტში ყოფილა „ბაბილონი“.

XI

მოსე ხორენელი და ქართული წააროები

(სქოლიო 11, გვ. 106, მნათობი № 3).

რომ მოსე ხორენელი ახლო იცნობდა ქართულ მსოფლიოს და სჩანს იცოდა ქართული ენა, ეს სჩანს მისი ისტორიის ცნობილი ადგილებიდან, სადაც საუბარია ვერეთრაგნ-ვაჰავანის ეპოსზე და „სეფეწულთა“ შესახებ.

მოსე ხორენელის ისტორიაში დასახელებულია ქართველი მეფეები I—V საუკუნეთა: ფარსმან, ქარამ, მირიან, ბაკურ, არჩილ. უკანასკნელი ოთხი მეფე მოხსენებულია იმავე საუკუნეებში და იმავე თანამიმდევრობით, როგორც ეს „მოქცევაჲ“-ს მატეიანშია აღნიშნული. ღაც შეეხება პირველს, ფარსმანს, ეს არის „მოქცევაჲ“-ს მატეიანის ბრაცმან (იგივე ბრაცმან ანუ ფარსმან), „მცხეთელი“, თანამეფე ქარამ „არამზელისა“.

სგვაობა ფარსმანის და ბრაცმანის სახელის დაწერილობისა გეაფიკრებინებს, რომ მოსე ხორენელს პირველწყარო არის არა უშუალოდ „მოქცევაჲ“-ს არსებული ტექსტი, არამედ მისი პირველწყარო, ან რომელიმე მისი ვარიანტი.

აღსანიშნავია ამას გარდა, რომ ყველა ნიშნებით „მოქცევაჲ“-ს მატეიანის ან მისი პირველწყაროს გაკლენით არის შევსებულ-გადაკეთებული ცნობა მოსე ხორენელისა, რომელშიაც მოხტორობილია ქართველთა გადმოსახლების შესახებ საზხრეთიდან საქართველოს ტერიტორიაზე და ქართველთათვის სატრაპის დანიშვნა აღეჭანდრე მაკედონელის მიერ.

XII

გრიგოლ დიაკონის მატეიანე

(სქოლიო 12, გვ. 107, მნათობი № 3).

„მოქცევაჲ“-ს მატეიანის მოზხრობა ნინოს მოღვაწეობის შესახებ სჩანს ძირითადში გრიგოლ დიაკონის მატეიანეზე არის დამყარებული (უშუალოდ, ან „მოქცევაჲ“-ს პირველწყაროს მეშვეობით).

ხოლო ნინოს მოღვაწეობის შესახები ტექსტის ერთი ნაწილი, სადაც აწერილია ნინოს მოგზაურობა ქართლის მთიანეთში, კახეთსა და კუხეთში, იმდენად ნიშანდობლივია და სინამდვილით აღბეჭდილი, რომ მისი ავტორი სჩანს უახლოესი ეპოქის მოღვაწე ყოფილა.

ამის მიხედვით, გრიგოლ დიაკონი მეოთხე ან მეხუთე საუკუნის მწერლად არის მისაჩნევი.

XIII

მატიანე ხარსთა მფლოგილოგისა ქართლს მე-8 საუკუნეში

(სქოლიო 13, გვ. 107, მნათობი № 3).

მოგვეყვს ტექსტი მატეიანის გამოწკრებისა, დატული კელიშის ხელნაწერში:

„და ვითარცა მეფობაჲ დაესრულთა ქართლს შინა, სპარსნი გაძლიერდეს, და ქერეთი და სომხითი დაიპყრეს, ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს, და კაცკა-

სიანთა შევიდეს, და კარნი ოვსეთიანი აიგნეს, ერთი დიდი კარი ოვსეთისაგან და ორნი დვალეთს, და ერთი პარკუჯანს დურძუკეთისასა. და იგი მთელნი გომარდად დაადგინნეს და ს-ხა (?) ვინზე კ-ი (კაცი? კახი? კახაა?) დაადგინეს მთაფრად წანარეთისა კვესა, და მორჩილებად დასდგეს მისი. და ოდეს ერაკლე მეფე მოვიდა, მაშინ დაიმუწუნეს სპარსნი. და სპარსთა ხაზარეთისა კარი შექმნეს, და ხაზარნი მეოტ ყვნეს. — ესე აღწერილი გამოკრებილად არს.”

XIV

მახანგ გორგასარის შესახებ არქაული მხსენებები

(სქოლიო 14, გვ. 107, მნათობი № 3).

არქაული ექსცერპტები, რომლებიც დაცულია უჯარმელის (ჯუანშერისად მიჩნეულ) ოხზულეში „ჰამბევი ეხტანგ გორგასარისა“, და აგრეთვე არსენის მეტაფრასის იმ ხაწილში, რომელიც ეხტანგ გორგასარს ეხება, — ჩვეულებრივს საფუძვლიანობით გარკვეული აქვს აკად. ივ. ჯავახიშვილს (იხ. ქართველი ერის ისტორია, I, 1927 წ. გვ. 264 — 269, 291 — 295, 306 — 318).

არაა გამორიცხული, რომ არსებობდა ეხტანგ გორგასარის არა ერთი, არამედ ორი ძველი მატანე, რადგან წყაროებში შეიმჩნევა ორი ერთი-მეორისაგან განსხვავებული ძველი ტრადიცია ეხტანგის შესახებ.

XV

აბიათარის მატანე

(სქოლიო 15, გვ. 108, მნათობი № 3).

აბიათარის მატანე, სათაურის მიხედვით, ეხებოდა იმავე ქრონოლოგიურ ნაკვეთს, და იმავე ისტორიული საკითხთა წრეს, რომელიც წარმოდგენილია „მოქცევაჲ“-ს მატანეში.

მაგრამ შესაძლოა ამაზე მეტიც აღინიშნოს:

აბიათარის მატანე, საფიქრებელია, იყო ის პირველადი ისტორიული ნაწარმოები, რომელზედაც დამყარებულია ქარვა „მოქცევაჲ“-ს მატანისა (ან-და „მოქცევაჲ“-ს უახლოესი პირველ-წყაროს).

ეს საფიქრებელი ხდება შემდეგის მიხედვით.

აბიათარის მატანეში მოცემული ყოფილა „მოთხრობა ნათესავობისა, და თუ რომელნი რომელთა ტომთანი ვართ“. აბიათარი, საისტორიო ტრადიციის ცნობით, ქართველი ებრაელი იყო. და მის ნაწარმოებში. რომელიც შეიცავდა „მოთხრობას ნათესავობისა“, და უწყებას იმის შესახებ — „თუ რომელნი რომელთა ტომთანი ვართ“. — წარმოდგენილი ყოფილა ქართველთა და ქართველ ებრაელთა „ნათესავთ-მეტყველება“.

„მოქცევაჲ“-ს მატანეში მართლაც წარმოდგენილია ქართველთა „ნათესავთ-მეტყველება“.

მაგრამ ამის გვერდით „მოქცევაჲ“-ს მატანეში წარმოდგენილია აგრეთვე ქართველ ებრაელთა ნათესავთ-მეტყველება. (აქ მოთხრობილია, თუ როგორ მოვიდნენ პირველად საქართველოს თანამედროვე მიწა-წყალზე „ნათესავნი მბრძოლნი ქალდეველთაგან გამოსმულნი ჰურიანი“ და დააარსეს ქართველ ებრაელთა თემი ზანავს. ხერკში; შემდეგ მოთხრობილია, რომ ქარაძისა და ბრაცმანის მეფობის დროს „ჰურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასბდეს“).

ამ-რიგად, როგორც აბიათარის მატანეში. ისე „მოქცევაჲ“-ს მატანეშიც წარმოდგენილია ორი ხალხის საქართველოში პირველად დასახლების ამბავი და „ნათესავთ-მეტყვე-“

ლება“, ჯერ ერთი ქართველთა ნათესავთ-მეტყველება და ამის გვერდით ქართველ ებრაელთა ნათესავთ-მეტყველება.

რომელი საისტორიო წყარო უნდა ყოფილიყო ამ შემთხვევაში პირველადო, „მოქცევაჲ“-ს მატრიანე თუ აბიათარის მატრიანე?

საფიქრებელია, რომ პირველადია აბიათარის მატრიანე, რადგან ქართველებთან ერთად დაინტერესება ქართველ ებრაელთა „ნათესავთ-მეტყველების“ საკითხით გასაგებია და ასახსნელი ნაწარმოებში, რომელიც დაუწერია აბიათარს, წარმოშობით ქართველ ებრაელსა და გაქართველებულს.

სამწუხაროდ ცნობები ამ ერთ-ერთი უძველესი ქართველი მწერლის აბიათარის შესახებ მეტის-მეტად მცირეა და შემდეგ-დროინდელ ტრადიციაში მისი სახე ლეგენდით არის შემოსილი.

აქ დაგვრჩენია მხოლოდ აღენიშნოთ, აბიათარი სწანს მართლაც მნიშვნელოვანი და სახელმწიფოებრივი მწერალი ყოფილა, რასაც გვიჩვენებს ის გარემოება, რომ შემდეგს ეპოქაში აბიათარი განსაკუთრებული ავტორიტეტით სარგებლობდა და აბიათარის სახელით ქვეყნდებოდა ფსევდო-ეპიგრაფიული თხზულებანი, როგორცაა ნინოს ცხოვრებაში ჩართული ცნობილი ტექსტი, აბიათარის სახელით წარწერილი. (იხ. დამატებით სქოლიო 1, გვ. 115—116).